

Vysoká škola CEVRO Institut

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Daniel Hroza

Praha 2014

Vysoká škola CEVRO Institut

Katedra politologie

TRANZITOLOGIE-
KOMPARACE PŘECHODU V
ČESKOSLOVENSKU A
POLSKU

Daniel Hroza

Studijní program: Politologie

Studijní obor: Politologie

Vedoucí práce: PhDr. Kunštát Daniel Ph.D.

Diplomová práce

Praha/2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně, uvedl v ní všechny použité prameny a zdroje a v textu řádně vyznačil jejich použití.

V.....dne.....

Obsah

1.	Úvod	1
2.	Teoretická východiska přechodů k demokracií	4
2.1.	Nedemokratické režimy a jejich vymezení	4
2.1.1.	Autoritářský režim	5
2.1.2.	Totalitní režim	6
2.1.3.	Posttotalitní režim	8
2.2.	Teoretické přístupy - typologie, etapy a modely přechodů	10
2.2.1.	Modely dle Leonarda Morlina	11
2.2.2.	Modely dle Samuela Huntingtona	12
2.2.3.	Typologie podle T. L. Karlové a P. C. Schmittera	13
2.2.4.	Typologie podle S. P. Huntingtona	15
2.2.5.	Etapy podle D. Rustowa	17
2.2.6.	Etapy podle A. Przeworskeho	18
2.3.	Pády demokratických režimů a jejich příčiny dle A. Stepana	20
3.	Československo	24
3.1.	Komunisté a komunismu v Československu do roku 1948	24
3.2.	Československo - politický vývoj v letech 1948-1968	26
3.3.	Československo - politický vývoj v letech 1969-1989	30
3.4.	Československo - proces přechodu	32
3.5.	Československo - aktéři přechodu	33
3.6.	Československo - typ tranzice	34
3.7.	Československo - Dokončení přechodu k demokracii, konsolidace demokracie	35
4.	Polsko	37

4.1.	Polsko - politický vývoj v letech 1944-1947/48	37
4.2.	Polsko - politický vývoj v letech 1947/48-1956	38
4.3.	Polsko - politický vývoj v letech 1956-1970	39
4.4.	Polsko - politický vývoj v letech 1971-1980	40
4.5.	Polsko - politický vývoj v letech 1980-1989	41
4.6.	Polsko - proces přechodu	42
4.7.	Polsko - aktéři přechodu	45
4.8.	Polsko - typ tranzice	47
4.9.	Polsko - Dokončení přechodu k demokracii, konsolidace demokracie	48
5.	Komparace přechodů k demokracii Československa a Polska	50
6.	Závěr	54
7.	Seznam použité literatury	55

Resumé

Tranzitologie má svoje pevné místo v politické vědě. Rozvíjí se od 70. let a za tu dobu se jí věnovalo velké množství autorů. Jako každé vědní odvětví je i tranzitologie široce rozvětvená. Každý autor který se této tématice věnoval vytvořil vlastní koncept. Je tak někdy obtížné se v přechodech vyznat. Neexistence jedné společné teorie vede k tomu, že každý přechod je třeba posuzovat individuálně dle teorií zvoleného autora.

Tato diplomová práce má za úkol komparovat přechody k demokracii dvou sousedních zemí s podobnou kulturou. Československo a Polsko. Práce je rozdělena na dvě části, první část se zabývá teoretickými přístupy, typologiemi, etapami a modely přechodů podle vybraných autorů. Druhá část se zabývá konkrétními přechody Československa a Polska. Práce se snaží odpovědět na otázky, jako jaký byl přechod k demokracii v Československu a Polsku z hlediska typu přechodů k demokracii? Jaké měly tyto přechody k demokracii společné a odlišné rysy? Kdo byl tím hlavním aktérem, který zapříčinil a nebo umožnil přechod od nedemokratického režimu k režimu demokratickému?

Diplomová práce je postavena na empiricko-analytickém přístupu. Práce je vypracována metodou komparativní případové studie.

Klíčová slova: tranzitologie, komparace, Československo, Polsko, komunismus, totalita

Resumé

Transitology has its solid position in political science. It develops from the 70s and from that time had large number of authors. Like any scientific field is transitology widely branched. Every author who dedicated this topic developed his own concept. Sometimes it is difficult to orient in the transitions. The absence of a common theory leads to the fact that each transition need to be considered individually according to the theory of the selected author.

This thesis aims to compare the transitions to democracy two neighboring countries with similar cultures. Czechoslovakia and Poland. The work is divided into two parts, the first part deals with theoretical approaches, types, stages and models of transitions of selected authors. The second part deals with concrete transitions of Czechoslovakia and Poland. The work tries to answer questions such as what was the transition to democracy in Czechoslovakia and Poland in terms of the type of transitions to democracy? What were common and different features of these transitions to democracy? Who was the main actor, who caused or allowed the transition from non-democratic regime to a democratic regime?

The thesis is based on the empirical-analytical approach. Thesis is made by comparative case studies.

Key words: transitology, comparison, Czechoslovakia, Poland, communism, totality

1. Úvod

Politologie, jako samostatná věda zahrnuje celou škálu problematik a odvětví, která se od sebe někdy méně, někdy více liší. Pro samotné studium a hlavně porozumění politologie je třeba rozšiřovat své znalosti široko a daleko za běžný obzor. Politologie, to není jen politika, je třeba rozumět i ekonomii, sociologii a dalším vědním oborům. Většina autorů zabývajících se politikou se však zaměřuje na určitá specifika této vědy.

V 70. letech se stal zájmem a předmětem studie politologů i nový fenomén, tedy teorie přechodů, tranzitologie. Do odborného, ale i laického podvědomí vešel v souvislosti s množstvím změn režimů v Latinské Americe. Šlo především o změny demokratických režimů, po kterých se vlády ujali autoritářští vůdci či diktátoři. Až později se začala tranzitologie zabývat přechody k demokracii, tedy úplně opačným principem. To souviselo především s událostmi, které Samuel Huntington označuje jako tzv. třetí vlnu demokratizace. Jde především o pády nedemokratických režimů v jižní Evropě, v Latinské Americe, dále v některých částech Asie a Afriky a zejména pro nás podstatné pády režimů ve východním bloku.¹

Diplomová práce je postavena na empiricko-analytickém přístupu. Práce je vypracována metodou komparativní případové studie. Ta se obvykle zabývá zkoumáním dvou a více případů a provádí následnou srovnávací analýzu. V práci je ze tří druhů komparativní studie použit kontrast kontextů

Hlavním cílem této diplomové práce je popsat přechod k demokracii v Polsku a Československu pomocí komparace najít všechny významné společné rysy obou přechodů. Stejně tak důležité je ale poukázat na rozdíly v jednotlivých přechodech.

V práci se tak pokusíme se odpovědět na některé výzkumné otázky, které jsou považovány za důležité. Jaký byl přechod k demokracii v Československu a

---

¹ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 18.

Polsku z hlediska typu přechodů k demokracii? Jaké měly tyto přechody k demokracii společné a odlišné rysy? Kdo byl tím hlavním aktérem, který zapříčinil a nebo umožnil přechod od nedemokratického režimu k režimu demokratickému? Tyto otázky budou rozebrány a zodpovězeny v druhé části práce.

Diplomová práce je rozdělena do dvou hlavních částí. První část se zabývá teoretickými přístupy, typologiemi, etapami a modely přechodů. Jako první práce rozebírá modely a to podle vybraných autorů Leonarda Morlina a Samuela Huntingtona. Následují nezbytné typologie, pro které byli vybráni autoři T.L. Karlová a P.C. Schmitter společně s S. P. Huntingtonem. Potom se práce zaměřuje na etapy přechodů k demokracii dle D. Rustowa a A. Przeworskeho. Poslední část této práce se věnuje Pády nedemokratických režimů a jejich příčin dle A. Stepana. V druhé části práce jsou popsány samotné země které práce komparuje. První se práce věnuje Československu, kde je popsána role komunismu před jejich uchopením moci. Následně je celé období komunistického režimu rozděleno do několika etap které jsou dle autorů navzájem odlišné a proto vyžadují samostatnou charakteristiku. Poté se práce věnuje procesu přechodu, aktérům přechodu a typu tranzice v jednotlivých podkapitolách. Na závěr je v části věnované Československu vymezen prostor pro charakteristiku dokončení přechodu k demokracii a konsolidaci demokracie. Stejně rozdělení je věnované i druhé zemi, Polsku. Vzhledem k nevýrazné roli komunistů před uchopením moci je tato podkapitola vynechána. Jiné je i rozdělení na historické etapy, jelikož ty se samozřejmě liší.

Po kapitolách o Československu a Polsku následuje komparace obou zvolených zemí, kde budou zodpovězeny položené otázky. Závěr práce jen shrnuje zjištěné poznatky

Práce využívá až na výjimky převážně knižní zdroje, jelikož literatury na toto téma je poměrně velké množství stejně jako je velké množství autorů, kteří se touto problematikou zabývají. Využity budou ale i odborné články. Není v silách a ani obsahem práce vyčerpat všechny dostupné autory a jejich teorie, ale vybrat nejvhodnější a neznámější díla a autory, představit je a aplikovat jejich teorie na

konkrétní případy. V práci nechybí práce slavných zahraničních politologů, jako hlavní zdroj jsou však použiti čeští autoři, kteří velmi kvalitně a pečlivě zpracovávají tuto problematiku. Patří mezi ně M. Ženíšek, V. Dvořáková, J. Kunc, B. Říchová, M. Novák ale i další čeští a zahraniční autoři, kteří jsou využiti především k popisu historických událostí.

2. Teoretická východiska přechodů k demokraciím

Teorií přechodů k demokracii se již zabývalo mnoho autorů, je tedy k dispozici poměrně velké množství teorií, které se navzájem více či méně liší. Někdy autor považuje jako klíčové faktory přechodu úplně jiné skutečnosti či podmínky než autor jiný. Jindy jsou si dvě teorie velmi podobné, avšak autor používá jiné názvy. Bezpochyby tranzitologii chybí jedna jediná shrnující či sjednocující teorie. Toho však lze dosáhnout velmi těžko, neboť se různí pohledy na danou problematiku autor od autora. V práci tedy dávám jako příklad jen některé vybrané teorie, které jsou nejznámější, nejdůležitější, ale zřejmě se také nejvíce hodí na případ Československa a Polska.

První část práce se zabývá teoretickými východisky přechodů k demokracii. Vymezuje jednotlivé typy nedemokratických režimů a klasifikuje jednotlivé druhy. To vše pro bližší pochopení a orientaci v pojmech. Následují typologie podle T. L. Karlové a P. C. Schmittera a typologie podle S. P. Huntingtona, načež se práce zabývá etapami podle D. Rustowa a A. Przeworského. Tato kapitola je zakončena Pády demokratických režimů a jejich příčiny dle A. Stepana

2.1. Nedemokratické režimy a jejich vymezení

Obecně by zřejmě šlo politické režimy rozdělit pouze na demokratické a nedemokratické, ovšem takový pohled je nedostačující snad ve všech ohledech. Především je demokracie chápána každou stranou jinak a z jiného pohledu. Jinak demokracii vnímali staří Řekové, jinak byla chápána v průběhu staletí a jinak je chápána dnes. Rozdílný pohled na demokracii je vnímán i mezi politickými elitami. Při vymezení demokratického a nedemokratického režimu je ale navíc někdy těžké určit, kam konkrétní režim náleží, někdy se nachází někde mezi oběma kategoriemi. Jsou státy které označujeme jako demokratické a mohou mít přitom mnoho prvků, které tento pohled narušují, jakési nedostatky klasického pojetí demokratického státu. Na druhé straně mohou být nedemokratické státy, které sice všechny zahrnujeme pod toto označení, avšak při bližším pohledu a zkoumání najdeme velké množství odlišností. Pro účely práce bude

nedemokratický režim rozlišen na dvě hlavní a v podstatě základní rozdělení a to totalitarismu a autoritarismu. Část této podkapitoly bude věnována i posttotalitnímu režimu jak ho vymezil a popsal J.J. Linz.

2.1.1. Autoritářský režim

Dnes již klasická a často citovaná definice autoritářského režimu náleží Juanu Linzovi, ta říká, že autoritářské režimy jsou ty s neodpovědným politickým pluralismem, bez propracované a vůdčí ideologie, zato mají svou vlastní typickou mentalitu. Jsou to systémy, které postrádají extenzivní a intenzivní politickou mobilizaci. Vůdce, nebo někdy malá vůdčí skupina vykonává moc uvnitř špatně definovaných avšak předvídatelných hranic. Politická mobilizace se však může objevit v některých etapách vývoje režimu.² Juan Linz rozlišuje sedm hlavních typů autoritářských režimů:

- Byrokraticko-vojenský autoritářský režim
- Organicko-etatistický autoritářský režim
- Postdemokratický mobilizační autoritářský režim
- Mobilizační režim po získání nezávislosti
- Rasová a etnická "demokracie"
- Nedokonalý totalitarismus
- Posttotalitní autoritářský režim

Rozeberme si jednotlivé typy autoritářských režimů. Byrokraticko-vojenský autoritářský režim má zásadní charakteristiku ve vedení. Většinou je řízen či veden úředníky a byrokraty z vojenských kruhů. Typické je vyloučení všech ostatních skupin z podílu na moci- církve, politické strany atd. Režim se neopírá o žádnou ideologii. Politické strany nejsou nutností, ovšem někdy je zřízená jedna centrální politická strana, která má za účel režim podporovat. Dalším typem je organicko-etatistický autoritářský režim. V tomto režimu je důležitá struktura

---

² LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, 2000, s.159.

organizace. Občanská společnost je participovaná ale silně kontrolovaná skrz takzvanou "organickou strukturu". Nejtypičtějším projevem jsou různé formy korporací. Ty do jisté míry nahrazují jinak přirozený politický pluralismus. Třetí typ je mobilizační autoritářský režim v postdemokratických zemích. Zde hraje hlavní roli politická mobilizace obyvatelstva. Klíčovým prvkem vzniku tohoto režimu je jakási deziluze většiny společnosti, či nefunkčnost demokratického režimu a jeho schopnost reagovat na sociální či jiné změny. Společná ideologie může a nemusí v tomto režimu být. Čtvrtý typ, tedy mobilizační autoritářský režim vzniká většinou v zemích s nově nabytou nezávislostí. Většinou jde o režim který vznikne po neschopnosti zavést demokratické státní zřízení, či pokud je demokracie zavedena, ale selže. Nejtypičtějším prvkem je pak vzniklý kult vůdce, který vystupuje jako silný a přichází s "lékem na vše". Další, pátým typem je rasová a etnická demokracie. Ta má sice prvky klasické demokracie, ovšem participace na vládě je pouze na jednom etniku, či rase, která si vydobývá výsadní právo na vládnutí. Ostatní skupiny obyvatel jsou z podílu na moci vyloučeni. Kritériem pro možnosti participace u moci je pouze příslušnost ke "správnému" etniku či rase. Šestý typ dle Juana Linze je nedokonalý totalitarismus, jinak také defektní a nebo před totalitní autoritářské režim. Obecně lze říct, že je to totalitarismus, kterému chybí jeden nebo více prvků. Úplné zavedení totality zatím nenastalo (nastat nemusí). Poslední typ jak ho definoval Linz je posttotalitní autoritářský režim. Je to de facto opačný případ než u šestého typu. Stát s totalitní režimem upustí od jednoho či více prvků totalitarismu. Nejtypičtějším příkladem je Sovětský svaz po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina. Došlo k částečnému uvolnění režimu které se dnes nazývá destalinizace.³⁴

2.1.2. Totalitní režim

Totalitní režim jakožto politický koncept či určení systému vznikl až na základě historických zkušeností z 20. století. Je od počátku spojován především s

---

³ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, 2000, s.185-245.

⁴ ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 33-34.

bolševismem a nacismem.⁵ První a podstatný krok k vymezení totalitního režimu provedl americký vědec Carl Joachim Friedrich v polovině padesátých let. Vycházel z analýzy nacistického a komunistického režimu a definoval pět základních bodů. K těmto pěti bodům později doplnil šestý bod Zbigiew Brzezinski. Tyto body jsou klíčové při určování totalitního režimu, ovšem samotné režimy se v jednotlivých bodech od sebe mohou lišit. Ačkoliv tato typologie je poměrně starší a byli snahy o její zpřesnění, stále se ukazuje jako platná a použitelná.

Jmenované body a tedy rysy systému jsou: Existuje oficiální ideologie, která je přijímána členy společnosti. Jediná masová politická strana. Ta má většinou jednoho vůdce či reprezentanta. Je ve spolupráci se státní byrokracií, nebo jí je přím nadřízena. Strana je hierarchicky organizována. Všechny složky státní ozbrojené moci, ať už jde o armádu, policii nebo jiné ozbrojené složky jsou přímo podřízeny straně, nebo stranou kontrolovány byrokracií. Systém ovládá všechny prostředky masmédií. Kontrola tisku, rozhlasu a televizního vysílání. To často stejnými mechanismy jako probíhá kontrola ozbrojených složek. Policejní kontrola společnosti po stránce fyzické i psychické, často za použití násilí a teroru. Ekonomika je řízena a kontrolována vždy centrálně s centrálním plánováním.⁶⁷

Pohled Giovannioho Sartoriho se v některých bodech liší. Totalitarismus spojuje především s moderní dobou. Jako hlavní znaky Sartori uvádí úplné rozšíření a prosáknutí moci do státu. Politika se svou neologizací má podobu státního náboženství s kořeny ve Francouzské revoluci. Politika ovládá vše, tedy i mimopolitické oblasti státu a člověka. Mezi body, které Friedrich patří centrální řízení ekonomiky, Sartori se však domnívá, že tento bod nepatří mezi hlavní charakteristiky totalitního režimu. Využívá a souhlasí ale s jejich použitím jako jakéhosi indikátoru, kam až konkrétní totalitní režim zašel. Stejně tak Sartori

---

⁵ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha, 2000, s. 225.

⁶ ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 29-30.

⁷ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha, 2000, s. 228-229.

nedává takovou váhu na fungování a uplatňování teroru na rozdíl od ostatních autorů.⁸

Trochu jinak problematiku definuje Juan Linz. Pro něj je režim totalitní, pokud platí tři následující charakteristiky. Je to zaprvé existující monistické, ale ne monolitické centrum moc. Veškerý pluralismus, který může ve státě existovat odvozuje svou legitimitu právě z tohoto centra. Dá se říci, že pluralismus je umělý, uměle vytvořený bez návaznosti na předešlé společenské uspořádání. Jako druhý bod Juan Linz uvádí existenci exkluzivní a autonomní ideologie, který z pravidla bývá velmi dobře a inteligentně propracovaná. Tato ideologie je jakýmsi pilířem, na kterém vládnoucí elity staví, zároveň je i mocným nástrojem ovládnutí mas. Ideologie často překrucuje realitu, ať již ekonomickou, sociální či i samotný politický program, nezřídka i dějinné události. Třetí jmenovaná charakteristika je občanská participace a aktivní mobilizace. Tato participace a mobilizace prostupuje masy a je podporována většinou složek státního aparátu. Má za účel povzbuzovat a motivovat, často formou odměn a vytýčených cílů. Od občanů na rozdíl od autoritativního režimu není vyžadována "tupá" pasivní poslušnost, občas je vyzývána k aktivitě a aktivní podpoře strany. Ovšem pouze té jedné a správné. Juan Linz, stejně jako Sartori nevidí teror jako nutný znak totalitního režimu.⁹¹⁰

2.1.3. Posttotalitní režim

Spolupráce Juana Linze a Alfreda Stepana přinesla zcela novu a samostatnou kategorii a to posttotalitní režim. Důvodem pro to bylo prázdné místo mezi totalitním a autoritářským režimem. Spousta zemí se díky stanoveným kritériím nevešla ani do jedné ani do druhé kategorie. byla vymezena čtyři kritéria na jejichž základě Linz se Stepanem určují posttotalitní režim.

---

⁸ SARTORI, Giovanni. Teória demokracie. Bratislava, 1993, s. 204

⁹ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, 2000, s. 70.

¹⁰ BALÍK, Stanislav. Totalitární a autoritativní režimy. In: *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Editor Vít Hloušek, Lubomír Kopeček. Brno, 2007, s. 263

Prvním či základním kritériem je pluralismus. Jak je známo v totalitních režimech není žádný pluralismus a to politický, ani sociální a ekonomický. Pokud v určité fázi nějaký pluralismus, jako pozůstatek předchozího režimu byl, byl zcela vymýcen. Veškeré snahy o pluralismus jsou systematicky potlačované. V autoritářských režimech je pluralismus značně omezený. Posttotalitní režimy vykazují určité druhy pluralismu. Ten se však omezuje jen na určité sféry a pouze do určité "intenzity". Především v politické oblasti je pluralismus značně omezen, či spíše zakázán, vládnoucí stran nedovoluje konkurenci. Dalším kritériem při určování posttotalitního režimu je vůdcovství, posttotalitní vůdci jsou často ti, kteří nahradili totalitního vůdce, tedy se vyhýbají stejným krokům a vystupováním, jsou ale více byrokratičtí a technokratičtí, postrádají však charisma a osobitý kult. Jako typický příklad by šlo uvést vůdce typu Stalin/Chruščov. Posttotalitní vůdci jsou povětšinou členové aparátu, kteří v něm vybudovali kariéru. Dalším znakem, podle kterého je celkem snadné identifikovat posttotalitní režim je ideologie. Autoritativní režim ideologii postrádá a v totalitním režimu hraje důležitou roli. V posttotalitním státě je stále oficiální ideologie, ovšem společností a i vůdcem je lhostejné a je pouze jakýsi rámeček, ve kterém se stát společnost pohybuje. Posledním kritériem je mobilizace. Ta v případě autoritativního režimu hrála určitou roli jen ze začátku a dále v tomto režimu nejsou obvykle rozvíjeny instituce které mají podporovat a udržovat mobilizaci obyvatelstva. Mobilizace je dominantou totalitních režimů, kde instituce mobilizující obyvatelstvo hrají důležitou roli. V posttotalitních státech stále nacházíme tyto instituce, jelikož už se v ideologii "nevěří" tyto instituce mají spíše udržovací charakter. Členství v těchto institucích je sice povinností avšak lidé jim nedávají přílišnou váhu. Často jsou členy pouze pro možnost karierního postupu, ve kterém by jim bylo jinak bráněno, či by byl znesnadněn.¹¹

Pokud budeme hledat ve světě autoritářské režimy nejtypičtější oblastí bude Latinská Amerika a státy Afriky a Asie. Zde jsou známy typické autoritářské postavy, jejich metody řešení konfliktů. Je důležité si uvědomit, že o podobě přechodů k demokracii rozhoduje spousta faktorů. Sociální situace země i

---

¹¹ LINZ, Juan J a Alfred C STEPAN. *Problems of democratic transition and consolidation: southern Europe, South America, and post-communist Europe*. 2.vyd. Baltimore, 1996, s. 42-50

samotný režim ve kterém se nachází. Přechody k demokracii se u států autoritářských liší od států totalitních i posttotalitních. v práci proto budou pospány typologie přechodů k demokracii dle různých autorů.¹²

Pokud vnímáme autoritativní státy jako dominantu Ameriky, Asie a Afriky, totalitní a následně posttotalitní režimy jsou dominantou střední a východní Evropy. Totalitní režimy nejčastěji vznikaly po druhé světové válce, v zemích, které označujeme jako satelity Sovětského svazu. Především v prvních desetiletích lze o těchto státech mluvit jako o totalitních a bude spojován s komunismem. Je však patrné, že koncem šedesátých let dochází k postupným změnám, které mění charakter a povahu států z totalitních na posttotalitní. To nasvědčuje i vznik disentu v mnoha zemích. Stejnému vývoji nasvědčuje i následná, téměř společná demokratizace po roce 1989.¹³

2.2. Teoretické přístupy - typologie, etapy a modely přechodů

Moderní politologie zná již mnoho příčin a podmínek které více či méně úspěšně vedly ke změně režimu, především k demokratizaci. Pokud by jsme měli kategorizovat jednotlivé přístupy, je třeba zmínit tři základní, přičemž každý z nich se zaměřuje na jinou oblast při procesu demokratizace. Každý z přístupů se sice vzájemně nevylučuje, avšak je třeba je odlišit. Jsou to přístupy modernizační, tranzitivní a strukturální.

V modernizačním přístupu jsou klíčové sociální a ekonomické změny. Jako první na to upozornil Lispet v díle Political Man. V díle srovnává v jednotlivých zemích míru vzdělanosti, stupeň urbanizace a industrializace. Dnes je již tato teorie poněkud zpochybňována. Lépe řečeno, příklady z dějin ukazují, že teorie vždy nefunguje. Příkladem mohou být chudé země, kde se demokracii relativně daří. Jsou to třeba Indie nebo Ghana. Modernizačnímu přístupu je tedy dnes přisuzována spíše schopnost demokracii udržovat, než ji zavést.

Politické změny jsou klíčové v tranzitivním přístupu. Nejvýznamnější autoři, kteří tento přístup ve svých teoriích zohledňují jsou především D. Rustow,

---

¹² DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra - Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Praha, 1994, s.36-44

¹³ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra - Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Praha, 1994, s. 45-51.

P. O'Donnel , J. Linz nebo S. Mainwaring. Všichni autoři považují jako klíčový prvek politické elity. Ty jsou hlavními aktéry přechodu k demokracii. Tranzitní přístup je považován za nejpreferovanější, neboť podle něj vzniklo mnoho modelů přechodu k demokracii. Příklady z praxe ukazují, že politické elity jsou pravdu do jisté míry hlavním hybatelem událostí a následnému přechodu.

Strukturální přístup k přechodům naopak vyzdvihává jako hlavní hybatele určité změny. Může jít o změny ve společnosti, státě, či změně v mezinárodním prostředí, tedy nadstátní úrovni. Příkladem může být rozpad bipolárního uspořádání světa. Za hlavní představitele můžeme považovat B. Moora či A. Giddense. Pokud budeme zohledňovat příklady z praxe, ukazuje se, že tento přístup je vhodný aplikovat na země, kde proces započal až po rozpadu bipolárního světa a nebo země, kde posílila střední třída a její "rozmach" kompletně změnil strukturu stávající společnosti.¹⁴

Všechny tři teoretické přístupy, ať už jde o modernizační, tranzitivní či strukturální mají jedno společné. Existuje u nich celá řada modelů. Ty předkládají jisté faktory či příčiny, kterými se snaží vysvětlit konec starého režimu a následný přechod k demokracii. Mimo ekonomické faktory, se jedná i o kvalitu a existenci občanské společnosti, sociální strukturu atd. Hlavní představitelé jsou Samuel Huntington a Leonard Morlino, kteří své teorie představili v 80 letech. Jejich modely přechodů k demokracii představím v následující kapitole.

Následovat bude kapitola zaměřená na typologie přechodů. zde jsem vybral práce T.L. Karlové a P. C. Schmittera a typologii dle S. P. Huntingtona. Autoři jistě patří mezi významné zástupce a je třeba je zmínit pro účely práce. Kapitola je zakončena etapami přechodů dle Dankwarta Rustowa a Adama Przeworskeho.

2.2.1. Modely dle Leonarda Morlina

Dva modely, reformátorský a diskontinuitní uvádí Leonardo Morlino. V reformátorském modelu jsou elity iniciátory změny. Jako typický rys uvádí Morlino dlouhý časový průběh, ten se může navzájem lišit, ale nikdy se nejedná o

---

¹⁴ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 58-59.

relativně krátký časový úsek. Morlino uvádí, že je pácháno malé množství násilí. Podstatná role je připisována armádě a policii, kteří jsou silovými aktéry. Důležité jsou tajné politické dohody. Masy se na tomto modelu přechodu k demokracii podílejí jen malou měrou. Kontinuita se starým režimem je patrná. Diskontinuitní model je pravým opakem reformátorského modelu. Jako hybný činitel je zde opozice, která je podporována občany v masovém měřítku. Celý proces má vždy poměrně rychlý průběh a bývá značně násilný. Většinou bez přítomnosti armády a policie. Aktéři přechodu uzavírají jasná a veřejné dohody. Stejně tak jako se reformátorský model vyznačoval značnou kontinuitou, u tohoto modelu je tomu naopak. Nový režim má s minulým jen málo společného.¹⁵

2.2.2. Modely dle Samuela Huntingtona

Samuel Huntington předkládá tři základní teoretické modely. Jsou to :

- Lineární model
- Cyklický model
- Dialektický model

Z Rustowova pojetí vychází lineární model. Podstatou je především národní jednotu, uvědomělé rozhodnutí, že je nutné přijmout demokratické prvky a poměrně dlouhotrvající politický boj. Demokracie tak znamená pokrok. Postup vpřed je brán jako něco pozitivního. Jako příklad lze uvést skandinávské země, nebo třeba Velkou Británii.

Cyklický model Huntington předkládá myšlenku, že v některých zemích dochází občas ke střídání vlád. Obecně je demokracie přijímána či vítána, avšak demokratická období jsou přerušována jinými formami vlády. Může se jednat třeba o vojenský převrat či jinou formu intervence. Nejedná se až na výjimky o moderní země, ale především o země třetího světa. Jako příklad mohou být africké země jako Nigérie či Ghana, nebo jihoamerické země jako Ekvádor a Peru.

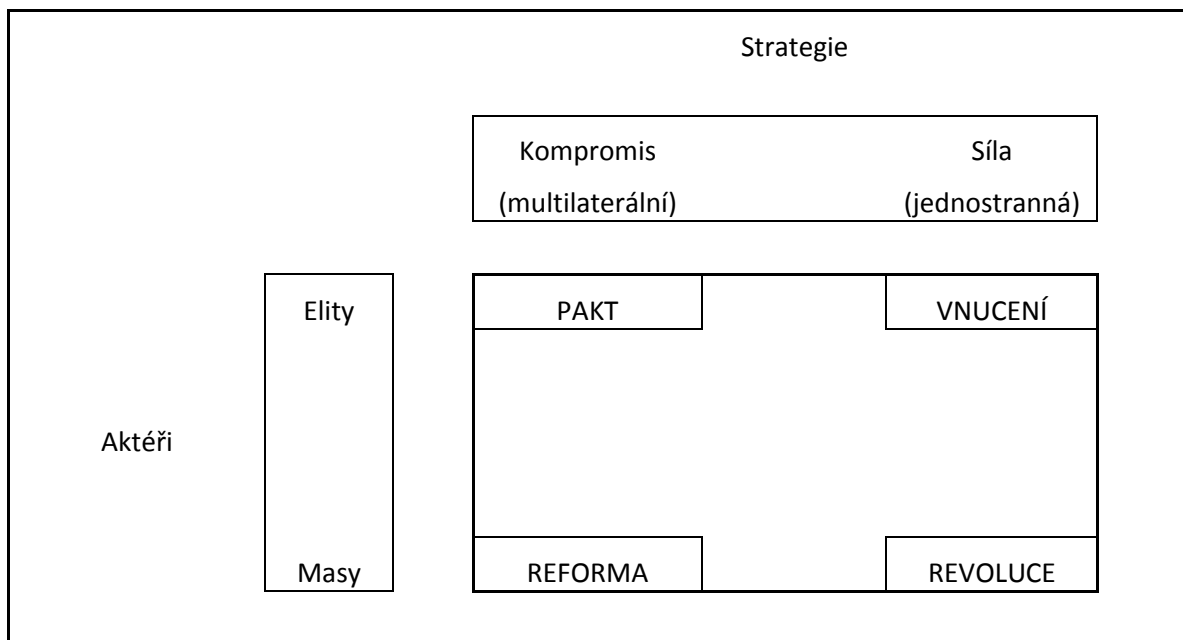
¹⁵ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s.60.

Dialektický model je založen na principu tlaku středních tříd na politické elity. Ty se domáhají podílu na právo vládnout. Masy především právě střední třídy jsou nespokojeny se svým postavením a vyžadují změnu. Nutno podotknout, že model byl vytvořen v 80. letech 20. století a především poslední dva modely se týkaly téměř výhradně Latinské Ameriky, Afriky a Asie.¹⁶

2.2.3. Typologie podle T. L. Karlové a P. C. Schmittera

V počátku devadesátých let vytvořili Terry L. Karlová a Phillippe C. Schmitter zcela novou typologii. Karlová a Schmitter uvádějí, že přechody k demokracii jsou způsobeny jistými aktéry, ti si volí jednotlivé strategie. Ty pak vedou ke změně od jednoho režimu k jinému. Aktéry směřují k volbě jednotlivé strategie jistá omezení, sociální, ekonomická či politická. Jednotlivé interakce strategií pak mohou způsobit zcela odlišné výsledky, než které byli od začátku aktéry změny plánovány. Karlová a Schmitter se domnívají, je vzájemná kombinace aktérů a strategií určuje přechod k demokracii.¹⁷

Pro lepší orientaci přikládám tabulku:

Tab.1 Zdroj: KARL T.L. - SCHMITTER, 1991 s. 275. Upraveno a přeloženo autorem

¹⁶ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 60-61.

¹⁷ KARL, T. L. – SCHMITTER, P. C. *Modes of transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*. 2001 s.274

Rozeberme si tedy jednotlivé možnosti který z tabulky vyplývají. Pokud jsou hlavním hybatelem vládnoucí elity, které si zvolí možnost kompromisu, jedná se o pakt.¹⁸ Pokud se jedná o přechod k demokracii paktem, rozlišujeme čtyři typy dohod.

1. Dohoda mezi armádou armádními složkami a civilisty. Pověštinou se řeší trestní odpovědnost vojenských důstojníků a jejich souzení.
2. Dohoda o budoucím politickém systému, tedy jakou podobu bude mít nový systém, příkladně jestli se bude jednat o prezidentský nebo parlamentární systém.
3. Socioekonomická dohoda. Většinou se jedná o reparace či navrácení zkonfiskovaných majetků. Jde hlavně o finanční nápravu.
4. Dohody týkající se náboženských a etnických problémů. Tedy postavení a význam církví a menšin v nově vzniklém režimu. Pokud byli splněny a dosaženy zmíněné dohody, vedlo to v minulosti k trvalé demokracii.¹⁹

Druhým typem přechodu, kde jsou aktéry elity je přechod vnucením. Jedná se o klasický přechod shora. Vládnoucí elity z vlastní iniciativy vnutí společnosti změnu režimu. Výhoda tohoto systému je, že se vyznačuje vysokou mírou úspěšnosti.²⁰

Další dva typy přechodu k demokracii jsou iniciovány zespodu, tedy od mas. Prvním z nich je reforma. Masy se nechtějí uchýlovat k násilí a revoltě, ale domluvit se se stávající elitou nedemokratického režimu. S kompromisním řešením tedy přichází masy a snaží se ho nenásilně vnutit, na rozdíl od paktu, ke

---

¹⁸ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s.74.

¹⁹ KARL, T. L. *Getting to Democracy: Plenary Session II. In: The Transition to Democracy: Proceedings of a Workshop. Washington. 2001, s.34-36.*

²⁰ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha, 2000, s. 245.

kompromis vnucuje vládnoucí elita. Takovéto reformní vlády jsou pak slabé a jsou poměrně snadno odstranitelné.²¹

Posledním typem přechodu opět odspoda je revoluce. Aktéry jsou široké masy, které jsou silně znepokojeny stávající situací, drobné konflikty přechází v násilné povstání, kdy často ozbrojené masy zakročí proti nedemokratickému režimu, často za podpory armády, či její části. Dle autorů této typologie se jedná o přechod k demokracii, který však v praxi prakticky nevede k demokracii.²² Demokracie je buď neúplná, či má jen velmi krátké trvání.

V praxi se však může stát, že ani jedna ze zmíněných typologií zcela neodpovídá realitě, může mít část prvků z jiného typu. Tabulka však dává poměrně svobodný prostor a tak samotný přechod můžeme umístit mezi dvě konkrétní typologie a tak naznačit, že daný přechod sice nelze kategorizovat jednou typologií, ale odpovídá dvěma typologiím, mezi které byl umístěn. To je výhoda příkladně oproti typologiím S. P. Huntingtona, které jsou dané pevněji. Tuto výhodu umožňuje především grafické znázornění .

2.2.4. Typologie podle S. P. Huntingtona

Samuel Huntington je považován za jednoho z nejvlivnějších amerických politických teoretiků. Zároveň je také považován jako kontroverzní a jistě by se našlo spousta jeho odpůrců. Huntington ve svém článku ve čtvrtletníku *How Countries Democratize*. *Political Science Quarterly* popisuje poměrně jednoduchou a přehlednou typologii přechodů. Vychází z toho, že v demokratizačním procesu existují 3 základní interakce mezi jednotlivými aktéry. Je to: a) interakce mezi vládou a opozicí b) interakce mezi reformátory a odpůrci změn ve vládě c) interakce mezi umírněnými a radikály v rámci opozice.

---

²¹ KARL, T. L. – SCHMITTER, P. C. *Modes of transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*. 2001 s.275.

²² ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha, 2000, s. 225.

Huntington tvrdí, že v každém přechodu existovala některá tato interakce, která následně hrála roli.²³

Huntington na základě těchto zmíněných interakcí vytvořil tři etapy přechodu k demokracii. Jsou jimi:

1. transformace (transformation)
2. nahrazení (replacement)
3. sjednaný přechod (transplacement)²⁴

Transformace dle Huntingtona vznikne, když samotný transformační proces iniciuje sama vládnoucí elita nedemokratického režimu. Motivy mohou být různé, ovšem je důležité aby vládnoucí režimy došly k názoru, že změna je nutná a že je třeba opustit stávající režim a transformovat ho do režimu demokratického. Samotní reformátoři, musí věřit, že nově vzniklý demokratický režim jim přinese výhody a ne komplikace. K tomu je ale potřeba aby reformátoři z řad elity získali, či už měli dostatečnou moc mezi ostatními členy vládnoucí elity. Bez výrazné podpory nebo moci nelze přechod uskutečnit.²⁵ Mezi nejznámější "transformátory" patří Juan Carlos, kterému se povedl poměrně hladký přechod k demokracii a dnes oceňovaný Michail Gorbačov, který výrazně napomohl transformaci režimu v SSSR. Typické pro transformační proces je také úmrtí vůdce nedemokratického režimu, nemusí to však být nutnou podmínkou. V případě Španělska to bylo úmrtí Francisca Franca.²⁶

Pokud dojde ke svržení nedemokratického režimu, či se zhroutí, mluvíme dle Huntingtona o přechodu nahrazením. Důvodu mohou být jak vojenská porážka, tak ekonomická katastrofa. Pokud budeme srovnávat tento proces s transformací, na rozdíl od něj zde hraje hlavní roli opozice. Ta stojí za pozadím přechodu. Elity opozice které nikdy nebyli součástí nedemokratického režimu uzavřou dohodu a kompromis. V takovém případě může samotný proces nahrazení proběhnout

---

²³ HUNTINGTON, SAMUEL P. *How Countries Democratize. Political Science Quarterly*. 1991, s. 590.

²⁴ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 67.

²⁵ HUNTINGTON, SAMUEL P. *How Countries Democratize. Political Science Quarterly*. 1991, s.593-596.

²⁶ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 67.

velmi rychle. Bývalí vůdci nedemokratického režimu jsou zabiti, nebo uvězněni, v lepším případě pouze donuceni ustoupit z politiky nebo utečou ze země. Často tito představitelé nalézají úkryt v podobně smýšlejícím režimu, se kterým mají přátelské vztahy. Pro nové elity je také důležité, aby se shodly, jak budou zacházet s těmi, kteří se aktivně podíleli na nedemokratickém režimu.²⁷ Nejde jen o špičky samotného režimu, ale i občany z jiných postů, ať už civilních, nebo vojenských. Často pak probíhají takzvané "čistky"

Pro sjednaný přechod k demokracii je třeba dohoda elit nedemokratického režimu s elitami opozice. Aby bylo vůbec možné začít jednat, je třeba aby mezi vládnoucí elitou byl dostatek reformátorů, ti umožní přesvědčit zastánce nedemokratického režimu (tvrdé jádro) k rozhovorům. Často jsou právě reformátoři na straně vládnoucí elity klíčovým prvkem a jakýmsi hybatelem či prostředníkem. Jednání mohou probíhat neformálně, většinou ze začátku, ale následně i formálně. Je také důležité, aby jednání v rámci opozice vedli ti umírněnější, tedy převládali nad radikály. Radikálové často vyžadují podmínky, které dosud vládnoucí režim není ochoten přijmout a přechod se tak výrazně brzdí. K přechodu dochází, když si obě strany uvědomí nutnost spolupráce a aktivního vyjednávání.²⁸

2.2.5. Etapy podle D. Rustowa

Chceme-li mít představu, jak vzniká demokracie včetně všech příslušných normativních závěrů, je dobré znát práci Dankwarta Rustowa, která vznikla v roce 1970. Tato práce jak se zdá je zcela zásadní, neboť měl Rustow snahu přinést do tranzitologie především dynamiku a periodizaci. Tím se zásadně liší od ostatních autorů. Sám Rustow podporuje studium strukturálních podmínek, které umožňují demokracii samotnou a její fungování. Jsou pro něj důležité i příčiny které umožní vznik demokracie. Rustow se však ptá, co činí přechod úspěšným. Pokud budeme

---

²⁷ HUNTINGTON, SAMUEL P. Will More Countries Become Democratic? *Science Quarterly*. 1984,s. 212-213.

²⁸ HUNTINGTON, SAMUEL P. How Countries Democratize. *Political Science Quarterly*. 1991, s. 608-611.

uvažovat podmínky existence demokracie, Rustow zohledňuje jen jednu, ale pro něj zásadní podmínku. Tou je národní jednota. Existence konsensu a konfliktu je dle Rustowa to klíčové a hlavní nad čím má cenu uvažovat. Nesnaží se tedy rozvíjet toto odvětví jako na základě statických předpokladů, ale předkládá dynamické možnosti politického procesu.²⁹ Rustow dynamiku politického procesu přechodu rozděluje na tři následující fáze.

První fázi nazývá přípravnou. vznikají protagonisté podporující boj, jako jedna zformovaná síla, pro to je boj smyslem. V praxi to znamená, že se objeví elita, které podnítlí a formuje masy, které se doposud cítí utlačované nebo jinak omezované a koordinuje akce. Samotní aktéři nemusí být ze stejných sociálních vrstev nebo náboženského etnika, důležitý je odpor proti stávajícímu režimu a vidina změny. Následuje druhá fáze, které většinou vzniká dohodami či dohodou o nezničení se mezi aktéry. V druhé fázi je hlavním znakem konsensus. Avšak dohody a ujednání mohou být ještě nestálé, či jen dočasné, především mohou panovat nejasnosti či rozdílné názory jak ve věcech procedurálních otázek, tak i obsahových záležitostí. Třetí fáze je označována jako uvykací. Je třeba aby se dohody, teď již ustálené dostaly jak mezi politické elity, tak mezi široké masy, obyvatelstvo. Konsensus je jeví jako vhodné řešení problému, a dochází k jeho aplikaci i na ostatní sféry. Dá se říct, že samotný proces je tím úspěšnější, čím více politických tendencí se jej účastní.³⁰

2.2.6. Etapy podle A. Przeworskeho

Adam Przeworski je dalším z významných politologů, kteří přispěli do tranzitologie. Stejně jako Rustow se zabývá problematikou vnitřní dynamiky přechodů k demokracii. I on spěje k názoru, že demokracie není jediným možným výsledkem přechodu, ale je jedním z mnoha možností. Przeworski vnitřní

---

²⁹ DVOŘÁKOVÁ, V. - KUNC.J. *O přechodech k demokracii*. Praha, 1994, s.19-20.

³⁰ DVOŘÁKOVÁ, V. - KUNC.J. *O přechodech k demokracii*. Praha, 1994, s.20-21.

dynamiku přechodu ve své práci rozdělil na dvě základní fáze. Jsou jimi liberalizace a demokratizace.³¹

Počáteční fází přechodu k demokracii je dle Przeworského liberalizace. Jedná se z praxe o termín označující otevření, přestavbu či přeformulování stávajících pořádků. Důležitý je fakt, že samotná liberalizace dává nový prostor reformám. Liberalizace začíná právě tehdy, když dosavadní režim mění pravidla, která umožňují rozšíření práv či dávají prostor pro skupiny do té doby stojící v opozici proti systému, či jsou jím utlačovány. Často se snaží autoritářské elity navázat spolupráci s opozicí, to je odůvodněno tím, že hledají spojence proti zastáncům tzv. tvrdé linie. Liberalizace režimu, tedy jeho částečné otevření je výslednicí působení vzájemných vztahu části vládnoucí elity a občanské společnosti. Nelze očekávat, že liberalizace režimu a následná jednání povedou přímo k demokracii. jako důležitý znak této fáze je nestabilita. Nově vzniklý prostor dává možnost vzniknout celé řadě skupin a organizací, které mohou působit a tlačit na režim jednat nerovnoměrně a hlavně nejednotně. Je tedy jasné, že úspěšný přechod k demokracii vůbec nemusí nastat.³² Mohou se pouze vytvářet nové prvky již stávajícího režimu, které pouze napomůžou svobodě, avšak nejedná se o přechod. Jde o restauraci starého režimu.

Pokud je liberalizace úspěšná, přichází na řadu druhá fáze a tou je demokratizace. Zde se mění především postavení odpůrců autoritářského režimu, stávají se aktivní a de facto se tak mění ve výrazné autonomní subjekty. Jejich samotný vliv na proces demokratizace tak značně vzroste. Dochází ke vzniku první demokratických institucí. Celý tento proces vzniká dohodami mezi elitami autoritářského režimu a skupinami, které se vytváří "mimo" režim. Jsou určována nová pravidla hry při vzájemných rozhovorech. Při jednání o pravidlech se řeší následující problémy:

- Jak se osvobodit z dosavadního autoritářského režimu.
- Jak vytvářet nově vznikající instituce aby odpovídali demokratickému zřízení.

---

³¹ ŘÍCHOVÁ, B. *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě.* Praha, 2000, s.251.

³² Tamtéž.

Pro první problém je typická spolupráce umírněných křídel režimu a opozice a společný boj proti radikálům. V druhé možnosti dochází k diferenciaci odpůrců režimu, kteří nenalézají shodu a vzniká tak široká názorově a ideově odlišná škála politických stran a uskupení.³³

2.3. Pády demokratických režimů a jejich příčiny dle A. Stepana

Problematika konce režimu byla aktuální zejména v 80. letech. Významný přínos na pole politické vědy přinesl Alfred Stepan který se pokusil o rozsáhlý výčet ukončení nedemokratických režimů. Orientace v etapě ukončení režimu je velmi důležitá a přínosná. Je však důležité si uvědomit, že ukončení jednoho nedemokratického režimu nemusí automaticky znamenat nastolení demokracie. K té může dojít později, přes jiné přechodné období, nebo k němu nemusí dojít vůbec. Stepan popsal osm typů, které vystihují příčiny pádů nedemokratických režimů, neřeší však samotné přechody k demokracii. Je důležité zmínit, že ač je tato typologie vyčerpávající, sám Stepan upozorňuje na obtížnou konfrontaci jednotlivých typologií ve srovnání s realitou a reálnými režimy. Někdy režim padne přesně do jmenované kategorie, jindy na něj sedí více kategorií najednou. Někdy je obtížné režim díky své povaze zařadit do jakékoliv Stepanem jmenované kategorie, jelikož si více charakteristik vzájemně odporuje. Pokud by měla být určena škála, zadali režim do dané kategorie patří, či nepatří, mělo by být namísto Ano/Ne zvoleno spíše Více/Méně. Což by lépe sedělo v mnoha případech a zabránilo případným dohadům. Samotné kategorie Stepan rozděluje jednotlivé kategorie na ty, jež zapříčinily vnější okolnosti a hybatele a ty, za kterými stojí příčiny vnitřního charakteru. Příčiny a pády nedemokratických režimů lze dle Stepana Rozdělit na následovně:³⁴

1. Vnitřní restaurace po dobytí z vnějšku.
2. Vnitřní přeformulování.
3. Z vnějšku monitorované nastolení.

---

³³ ŘÍCHOVÁ, B. *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě.* Praha, 2000, s.253-254.

³⁴ DVOŘÁKOVÁ, V.- KUNC. J. *O přechodech k demokracii.* Praha, 1994, s.58.

4. Redemokratizace zahájená zevnitř.
5. Ukončení režimu tlakem společnosti.
6. Pakt mezi politickými stranami.
7. Organizovaná násilná revolta kontrolovaná reformními silami.
8. Revoluční válka vedena Marxisty.

To je úplný výčet, nezbývá než si jednotlivé typy blíže rozebrat. První z typů je vnitřní restaurace po dobytí z vnějšku. Pokud budeme zkoumat systém, který byl nastolen, potom výsledná podoba odpovídá stavu, jaký byl před diktaturou. Z historie můžeme jmenovat příklady Nizozemí, Belgie, Norsko nebo Dánsko po druhé světové válce. Následný průběh je odvislý od toho, zda v průběhu totality došlo k výrazným ekonomickým změnám, nebo změnám v sociální sféře. Podstatné je také to, zda demokratické vedení kolaborovalo či nikoliv. Jsou následující možnosti. Pokud k těmto negativním zásahům nedošlo či došlo pouze minimálně, je velká šance, že bude navázána kontinuita a bývalý demokratický režim se restartuje. Druhou možností je, že diktaturu doprovázely výše uvedené jevy, pak je velmi pravděpodobné, že dojde k dvěma typům, které následují.

Je to jednak vnitřní přeformulování. Jedná se o takové země, kde vnitřní problémy přispěly k předchozímu zhroucení, může se jednat o kolaboraci, existenci silného odbojového hnutí apod. Rizikovým faktorem je pak pro zemi nestabilita, dojít může i k občanské válce a dají se předpokládat výraznější strukturální změny systému, a nezáleží na tom, zdali pravicového nebo levicového charakteru. Jako příklad můžeme uvést Řecko po druhé světové válce.

Druhým možným typem z jmenovaných je z vnějšku monitorované nastolení. Zde můžeme jako typické příklady uvést Německo nebo Japonsko po druhé světové válce. Po ukončení válečného konfliktu byl nedemokratický režim odstraněn demokratickými (vítěznými) mocnostmi a ty hrály hlavní roli také při následném procesu demokratizace. Případ Japonska je extrémní tím, že Japonsko přijalo demokratickou ústavu, kterou sepsal gen. McArthur.

První tři typy jsou obecně považovány jako jevy týkající se minulosti, sám je tak popisuje Stepan. Naopak za typy, které více odpovídají novodobé historii považuje až následující pět možností. Jak však ale ukázaly dějiny posledních dvou

desetiletí, svržení diktatury v Afghánistánu, Iráku nebo Libyi, není dobré dělat ukvapené závěry. Všech pět následujících typů, které Stepan popsal, mají společnou charakteristiku, své kořeny mají uvnitř dané společnosti.

Redemokratizace zahájená zevnitř. Nejtypičtějším příkladem je Španělsko. Situace nastává tehdy, kdy si samotný režim, Ať už to je civilní vláda, či armáda uvědomí, že nedemokratické uspořádání státa neprospívá státu samotnému, potažmo zájmům vládnoucích a je třeba ho nahradit demokratickým režimem. Jinak řečeno, rozhodnutí těchto aktérů je vedeno vírou, že jejich zájmy se nejlépe prosadí v takové společnosti, v které budou nedemokratické instituce nahrazeny demokratickými.

Pátým Stepanovým typem je Ukončení režimu tlakem společnosti. Typickým rysem a podobou jsou vlny demonstrací, veřejné protesty, celo závodové či celo státní stávkové. Jedná se v podstatě o protiklad redemokratizace zahájené zevnitř. Nemůžeme však mluvit o koordinovaném boji mas a opozičních politických sil proti nedemokratickému režimu, pak je podoba nastoleného režimu většinou jiná, tlak opozičních sil má za výsledek nastolení vojenské junty nebo výměnu vládnoucích elit. Ty se pak označují jako dočasné do voleb. Pro naši práci je tento typ důležitý tím, že je tak označován přechod Československý a Polský.

Pakt mezi politickými stranami. Cílem je porážka nedemokratického režimu prostřednictvím širokého opozičního paktu. Důležité je vytvoření základů demokratického uspořádání. Pakt tvoří především opoziční síly, ale mohou se ho účastnit i některé vládnoucí elity. To umožňuje narušení legitimacy autoritářského režimu. Jako příklad lze uvést Keňu v roce 2002.

Organizovaná násilná revolta koordinovaná reformními stranami. Hlavními silami jsou v tomto typu reformistické síly. To umožňuje poměrně velkou restrukturalizaci státního aparátu. typické jsou i ekonomické a sociální změny. To vše v době, kdy ještě nebyl nastolen demokratický režim. V tomto typu jsou hlavními aktéry reformistické síly daného nedemokratického režimu. Na stranickém základě je též určen politický směr.

Velmi specifický je poslední typ a to Revoluční válka vedená marxisty. Typické prostředí je Latinská Amerika Jde o radikální sociálně ekonomické

změny a kompletní odstranění předchozích nedemokratického režimu a všech jeho struktur

Revoluce je symbolem marxismu, je to charakteristický prvek, bez kterého si neumíme tento fenomén představit. V praxi však není žádná jistota, že po odstranění nedemokratického režimu dojde automaticky k přechodu k demokracii. jako příklad lze uvést Batistův režim na Kubě, který přešel v režim Fidela Castra. Je tedy problém s pojetím demokracie.³⁵

Pokud budeme hovořit o přechodu k demokracii, lze říct, že "marxistické" revoluce nemají úspěch. Jinak jsou však na tom revoluce ostatní. Dokonce by se dalo říci, že revoluce je pro úspěšný přechod často klíčová, či jediná možnost. Zdálo se, že ve 20. století byla revoluce minoritní a poněkud na ústupu jiným přechodům. Jako úspěšné šlo považovat revoluci v Rumunsku v roce 1989 nebo Nicaragui v roce 1970. Dvacáté první století však jasně ukazuje, že revoluce nejsou na ústupu, ba naopak, jako by se s nimi roztrhl pytel. Ať už hovoříme o „revoluce růží“, která proběhla v Gruzii v roce 2003, „tulipánové revoluci“ v Kyrgyzstánu v březnu 2005, „oranžové revoluci“ na Ukrajině ke konci roku 2004, či „cedrové revoluci“ v Libanonu. Je třeba zmínit, že tyto revoluce označujeme jako revoluce „na druhou“. Jelikož si tyto země už jedním revolučním procesem prošly, avšak z posttotalitních autoritářských režimů pod novými vůdci přešli do autokratické vlády.

---

³⁵ DVOŘÁKOVÁ, V.; KUNC, J. *O přechodech k demokracii*. Praha 1994, s. 57-58.

3. Československo

Druhá část práce se zaměřuje na samotné státy které jsem vybral jako příklad srovnání dvou přechodů. Jako první se zabývám Československem. V počátku je třeba přiblížit důležité historické momenty dějin komunistického Československa. Nejedná se o podrobný historický popis, ten není náplní této práce, avšak je nutné nastínit nejdůležitější události tohoto období. Pro úplnost jsem tyto dějinné události rozdělil na dle mě základní a navzájem poněkud odlišné části. Jsou to období let 1948-1968 a navazující období let 1969-1989. Je však třeba nejprve nastínit události, před tímto obdobím, vznik a fungování komunistické strany v Československu a důsledky, které vedly k převzetí moci komunisty. Následovat budu samotný průběh přechodu k demokracii. Budou představeni aktéři přechodu k demokracii a jejich vztahy. Poslední podkapitola týkající se Československa bude hodnotit úspěšnost procesu přechodu k demokracii. V další velké kapitole bude stejným systémem rozebráno Polsko, jeho historie a přechod.

3.1. Komunisté a komunismu v Československu do roku 1948

V roce 1921 vznikla Komunistická strana Československa (dále jen KSČ), spojením několik skupin podobného zaměření. Jednalo se o radikální levicová křídla Československé sociálně demokratické strany dělnické, Německé sociálně demokratické strany v Československu, Sociální demokracie na Slovensku, Anarchistického svazu komunistických skupin a řady dalších menších uskupení která měla radikální levicové smýšlení. Komunistická strana se těšila od počátku velké podpoře voličů a vždy se prezentovala jako masová strana. V parlamentních volbách získávala nad 10% hlasů.³⁶

Klíčovou událostí pro KSČ bylo vytvoření smlouvy mezi exilovou vládou Eduarda Beneše a sovětskou vládou právě za účasti KSČ v roce 1943. V téže době bylo též dohodnuto vzniknutí takzvané Národní fronty. Nebylo to nic jiného než dopředu domluvené uzavření, či limitování budoucího stranického systému.

---

³⁶ VODIČKA, K. - CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 45-46.

Předseda KSČ Klement Gottwald a exilový prezident Eduard Beneš tak znemožnili přístup k moci některým stranám které dříve participovaly na moci. Byla to především agrární strana, strana živnostníků a národní demokraté. Je tedy jasné, že se jednalo o silnou deformaci budoucího stranického systému.

Další významnou událostí bylo přijetí Košického vládního programu v dubnu 1945 po dohodě mezi londýnským a moskevským exilovým centrem. Košický vládní program podepsali všichni reprezentanti politických stran, kteří se měli podílet na systému Národní fronty. Důležité bylo, že komunisté v tomto programu prosadili veškeré své požadavky. Nesmírně důležité bylo, že se komunistům podařilo prosadit mýtus o tom, že to byli právě oni, kdo porazili německý fašismus a nacismus, že oni byli ten nejsilnější odbojový orgán a tedy hlavní aktér. Nutno podotknout, že po strastiplných událostech druhé světové války bylo nesmírně důležité, získat lid na svou stranu, což se díky propagandě značně podařilo.

Košický vládní program byl pro KSČ nesmírně důležitý a pomohl jim nesmírně posílit své pozice, především ty klíčové. Komunisté začali postupovat všemi složkami života v Československu, mocenskými aparáty, hospodářskými institucemi a již zmíněnou propagandou. Neméně důležité bylo obsazení pozice ministra vnitra. Následovalo vytvoření jednotného policejního sboru, Sboru národní bezpečnosti. Pro propagandu samotnou bylo důležité obsadit nově vzniklé ministerstvo informací, Českou tiskovou kancelář, rozhlas a kinematografii. Toho všeho komunisté dosáhli. Obsadili klíčové posty v těchto institucích. K posílení pozic KSČ vedla i první vlna znárodnění, především velkých soukromých podniků.³⁷

Je třeba si uvědomit, že KSČ měla značnou podporu lidu, která se neustále zvětšovala. Důležité bylo, že Československo osvobodila Rudá Armáda, což mělo značný morální dopad na obyvatelstvo, které rusy a potažmo komunismus vítalo jako zachránce a spojence. Politický vliv tak narůstal ruku v ruce s nárůstem počtu členů KSČ. K srpnu 1945 měla komunistická strana okolo 700 000 členů. Nebyli

---

³⁷ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 46-47.

tedy obsazovány jen stávající posty, ale byli vytvářeny nové organizace jako Ústřední rada odborů a Svaz mládeže kde měli komunisté naprosto rozhodující vliv.

V roce 1946 se konaly volby do ústavodárného československého Národního shromáždění. KSČ se stala nejsilnější stranou a získala 38% hlasů. Naopak na Slovensku strana prohrála s Demokratickou stranou a získala méně procent než v českých zemích. Celkově si však samozřejmě o mnoho polepšila proti předchozím výsledkům v meziválečném období.³⁸

Volby roku 1946 přinesly KSČ další důležitá místa ve vládě. Především úřad ministerského předsedy. Jím se dle očekávání stal Klement Gottwald. Strana získala i nejdůležitější a nejvlivnější místa ve vládě. Posty ministra vnitra a obrany. Strana se začala připravovat na úplné převzetí moci, neboť si již byla poměrně jista svým postavením. Především to bylo posílením svých pozic v armádě a policii. Strana usilovala o moc jak parlamentními metodami, tak mimoparlamentními. Podpora odspodu, tedy od obyvatel stále rostla a strana začala vytvářet paramilitární oddíly strany známé jako Lidové Milice.³⁹

3.2. Československo - politický vývoj v letech 1948-1968

Únor roku 1948 se stal osudovým pro vývoj politiky Československa po druhé světové válce a předznamenal osud a podobu státu na dalších čtyřicet let. Komunisté využili politické krize a rezignace nekomunistických ministrů, a dostali se k moci. Ministři, kteří pod nátlakem odešli, byly prezidentem nahrazeni za lidi z řad komunistů. Nově dosazení komunisté prokázali během velmi krátké doby převzít moc ve státě, zlikvidovali parlamentní zřízení a nastolili komunistickou diktaturu.

Československo však nebylo jedinou zemí, ve které se prosadila komunistická ideologie a k moci se dostali komunisté. Podobná situace nastala i v jiných východoevropských a středoevropských zemích. Československo ale bylo zvláštní

---

³⁸ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 47.

³⁹ Tamtéž

tím, že k tomu došlo s souhlasem značné části obyvatel.⁴⁰ Úplné převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 se stalo součástí mezinárodního mocenského přesunu. Ten byl zinscenován a řízen komunistickým Informbyrem z Moskvy, tzv. Kominformou. J. V. Stalin tak prostřednictvím moskevského Informbyra zvýšil nátlak na komunistické strany jednotlivých lidově-demokratických zemí a donutil tyto strany k přivlastnění státní moci.⁴¹ O povaze režimu v Československu v letech 1948-1953 můžeme jako o jediné etapě, podle definice totalitarismu od R. Arona, mluvit jako o totalitě.

Aron uvádí takový pětibodový seznam nezbytných totalitních příznaků:

1. Jedna strana má monopol politickou činnost.
2. Monopolní strana je vedena oficiální ideologií, ze které se následně stává oficiální státní pravda
3. K šíření oficiálně pravdivých informací používá stát dvě možnosti: monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčení. Všechny komunikační prostředky jsou podřízeny vládě a ovládány státem.
4. Většina ekonomických a odborných aktivit je podřízena státu. Většinou jsou tyto činnosti zabarveny státní ideologií.
5. Provázanost ideologie a státu vede k politizaci, ideologickému přehodnocení všech možných chyb jednotlivců a jako závěr policejní a ideologický teror.⁴²

KSČ byla držitelem monopolu na politickou činnost v Československu a to bez ohledu na existenci dalších politických subjektů v rámci Národní fronty. Důvodem bylo to, že tyto subjekty neplnily funkci opozice a odehrávali spíše formální roli. Komunismus byl jedinou státem a společností podporovanou ideologií, celá struktura režimu byla podřízena vedoucí úloze KSČ. KSČ zcela kontrolovala prostředky násilí ve státě a následně vytváří ministerstvo národní

---

⁴⁰ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 48.

⁴¹ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 58.

⁴² ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Brno, 1993, s. 158.

bezpečnosti v roce 1950, které mělo sloužit k dalšímu zvýšení úrovně kontroly nad občany. Dohled nad všemi prostředky masové komunikace se projevoval v tvrdé cenzuře. Bylo zahájeno státem řízené hospodářství. Proběhlo odstranění živnostníků a celého soukromého sektoru. Později následovala i kolektivizace zemědělství⁴³

Pátý bod Aronova vymezení totalitarismu můžeme považovat za splněný. Důvodem k tomu je to, že mezi lety 1948-1953 dozajista probíhal policejní a ideologický teror a to jak teror proti ideologické opozici (proces s Miladou Horákovou), tak i proti církvi nebo menším rolníkům. Musíme zmínit, že procesu čistek se nevyhnula ani samotná KSČ. Projevilo se to, například, v popravě Rudolfa Slánského. Je zapotřebí si uvědomit, že různé autoři uvádí různá vymezení a výklady pojmu totalitarismu. Podle R. Arona jsme si ukázali, že jeho pětibodový výčet pro Československo mezi lety 1948-1953 je vhodný. Podle J. J. Linze je právě teror základním elementem totalitarismu, který uskutečňuje státní moc. Avšak na našem území v tomto období teror nedosáhl takové míry a intenzity, jakých dosahoval v rámci jiných totalitárních režimů ve světě, proto Linz pro náš případ užívá pojem kvazi-totalitarismus.⁴⁴

Rok 1953 se stává významný pro politickou situaci v ČSR zároveň z mnoha důvodů. Prvním podstatným bodem bylo úmrtí J. V. Stalina i K. Gottwalda, což následně vyvolalo konec nejtvrďšího období komunismu. Dalším důležitým bodem těchto událostí se stává první masový projev veřejné nespokojenosti s režimem. Úmrtí Klementa Gottwalda znamenalo pro Československo změnu ve vnitřní struktuře a 21. března 1953 se stává novým prezidentem Antonín Zápotocký, který do té doby zaujímal pozici předsedy vlády. Antonín Novotný byl jmenován vedoucím stranického aparátu. Z hlediska přímých dopadů nedošlo k nějakým podstatným změnám, ale došlo k přiznání chyb, jako jsou násilná kolektivizace a socializace venkova. Kult osobnosti byl v Československu zpočátku pouze v menší míře než tomu bylo v jiných zemích a odloučení od

---

⁴³ VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 262-263.

⁴⁴ BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno, 2003, s.136.

stalinismu u nás proto probíhalo déle než v okolních zemích.⁴⁵ Díky těmto událostem již nemůžeme o Československu mluvit, podle Aronova vymezení totalitarismu, jako o zemi řízené totalitním režimem. Hlavně proto, že na našem území již neprobíhal tak intenzivní masový policejné-ideologický teror.

Pro organizaci státu se stal přelomným momentem rok 1960. V tomto roce byla schválena nová ústava, podle ní se název státu změnil na Československou socialistickou republiku. Stalo se tak po splnění hospodářského plánu. Antonín Novotný zvolený v listopadu roku 1957, vyhlásil v roce 1962 amnestii pro zbývající politické vězně z procesů v 50. letech. Právě tato amnestie byla předchůdcem dalších a dalších uvolnění režimu.⁴⁶ Za jeden ze symbolů těchto uvolňování může být považovat i zbavení veškeré moci ministra vnitra Rudolfa Baráka, ke kterému došlo v roce 1962.

Presto, že od konce 50. let až do roku 1968 zůstává vedoucí KSČ, dochází v tomto období k značně většímu množství vzájemných spoluprací a komunikací mezi špičkovými představiteli státu a společenskými skupinami. Dochází také ke sporům a konfliktům uvnitř strany mezi jednotlivými frakcemi KSČ a k hlavním účastníkům stranického aparátu se přidávají různé intelektuální a názorové skupiny a jednotlivci. Tyto skupiny pak často přímo kritizují stranu a zpochybňují oficiální politiku. Většina skupin však není institucionálně zakotvená. Odbory sice institucionalizované jsou, avšak nemají prakticky žádný vliv.⁴⁷

Další podstatné velké změny v personální struktuře zastupitelů režimu přišli na začátku roku 1968. Nejdůležitější pozice státní moci byly obsazeny lidmi z proreformního křídla komunistické strany. Do funkce 1. tajemníka KSČ byl 5. ledna 1968 zvolen Alexander Dubček, pod vedením Oldřicha Černíka byla sestavena nová vláda, místo předsedy zaujal Ota Šik. Předsedou Národního shromáždění byl vybrán Josef Smrkovský. Pro reformní proces byl podstatný i

---

⁴⁵ VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 375-379.

⁴⁶ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 66.

⁴⁷ BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno, 2003, s.136-137.

vznik institucí politického charakteru, i když stály mimo Národní frontu. Byl to například Klub angažovaných nestraníků a Klub 231.⁴⁸ Presto, že tyto instituce měly poměrně silný impuls zdola, celý průběh reformy byl řízen liberálním křídlem KSČ, tedy shora. Vedení KSČ však jasně stanovilo hranice reformních procesu tím, že jasně odmítlo být i omezenou soutěže politických stran⁴⁹ J. J. Linz charakterizuje poslední období vývoje československého komunistického režimu včetně roku 1968 jako demokratizující se pluralistický posttotalitarismus. Politické skupiny byly již z velké části institucionalizovány a v politickém procesu hrály významnou roli. Je tedy zajímavé, že v té době fungují zároveň podněty zhora i zdola. Bohužel, tento krátký osm měsíců trvající liberální vývoj ukončila invaze vojsk Varšavské smlouvy.⁵⁰

3.3. Československo - politický vývoj v letech 1969-1989

Tak zvaný „normalizační proces“ může být sledovat na konci 60. a počátku 70 let. Ten znamená mimo jiné i čistky v politické sféře, kulturních a hospodářských odvětvích. Šlo ve skutečnosti o navrácení situace před rok 1968. Hned na začátku fungování normalizace byla společnost roztržena KSČ na dvě skupiny. První, vyšší vrstva, obsahovala privilegované osoby, v první řadě vedoucí představitele Komunistické strany Československa. Ve druhé se nacházeli lidé, co se podíleli na procesu obrody, a stali se posléze oběti normalizačních čistek. V rámci KSČ byly proreformní komunisté nahrazeny za normalizační.⁵¹

Od první čtvrtiny 70. let do druhé poloviny 80. let můžeme pozorovat jakési „zamrznutí režimu“, které se udržovalo setrvačně díky dříve zabudovaným mechanismům. Při definování pojmu normalizace se často hovoří o období mezi rokem 1969 a 1989, však tyká se spíše doby po roce 1972. Hned po nastartování procesu byla veřejnosti nabídnuta „sociální dohoda“, která lidem zaručovala

---

⁴⁸ VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 383-384.

⁴⁹ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha, 2003, s. 82.

⁵⁰ BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno, 2003, s.137.

⁵¹ OTHÁL, M. K některým otázkám dějin tak zvané normalizace v českých zemích. In: CUHRA, J. - VEBER, V. *Za svobodu a demokracii*. Praha, 1999, s.52-54.

sociální jistotu a uspokojení materiálních potřeb. Na oplátku vyžadovala rezignaci na politická dění a omezení soukromé sféry. Tento mechanismus relativně dobře fungoval až do druhé poloviny 80. let.⁵² Za podpory policejních a soudních zásahů se statní moci poměrně dobře dařilo udržování kontrolu nad vývojem opozičních aktivit a to až do roku 1977. Avšak již v roce 1974 docházelo ke vzniku a setkávání různorodých neformálních spolků, které se zabývaly politickými problémy a zkoušeli nalézt způsob, jak pořádat veřejné projevy. Tato aktivita vyvrcholila prohlášením Charty 7. ledna 1977. Dnes známé jako Charta 77. Toto uskupení lidí bylo velmi široké a různorodé a zahrnovalo zcela odlišné profese a postoje.⁵³

Konec 80. let přinesl komunistickému režimu komplikace spojené z nemožností zabránit průniku informací z mezinárodního prostředí. Tyto informace vypovídaly především o lepší kvalitě a uspokojení základních životních potřeb obyvatelstva západních zemí. Dříve zřízený kontrolní mechanismus „sociální dohody“ již přestal být dostatečný pro informovanou společnost. Vrcholné vedení strany si již uvědomovalo nevyhnutelnost změn.⁵⁴

Nástup Michaila Gorbačova do čela SSSR přinesl další komplikace pro komunistický režim. Jeho nástup měl určité dopady i pro vnitropolitické dějiny Československa. V důsledku odstoupení Gorbačova od tvrdé doktríny Brežněva, ztrácí československé vládní centrum oporu, dříve získanou hlavně díky invazi spojeneckých vojsk Varšavské smlouvy.⁵⁵

Pokud použijeme definici totalitarismu podle R. Arona, můžeme hovořit o tom, že poslední fáze Československého komunismu se neshoduje a není tedy možné jí označovat jako totalitní. Příčinou tomu je částečný pluralismus, například v ekonomické sféře. V neposlední řadě tomu přispívaly i různé ústupy ze směrovaného naplňování vládní ideologie. J. J. Linz takové případy označuje

---

⁵² BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno, 2003, s.160-161.

⁵³ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost, 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, 1994, s.33-36.

⁵⁴ BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno, 2003, s.160.

⁵⁵ OTHÁL, M. K některým otázkám dějin tak zvané normalizace v českých zemích. In: CUHRA, J. - VEBER, V. *Za svobodu a demokracii*. Praha, 1999, s.127.

pomoci pojmu posttotalita. Takový režim obsahuje jakousi míru pluralismu ve společnosti, avšak neexistuje žádný politický pluralismus. Státní ideologie začíná být i samotnými vůdci považovaná za nedostižnou, a v důsledku toho ztrácí svůj původní význam.⁵⁶

3.4. Československo - proces přechodu

K začátku samotného přechodu k demokracii v Československu došlo dne 17. listopadu 1989 zahájením stávkou studentů a dalšího dne tato stávka byla podpořena i herci, jako reakce na zásahy proti studentům na Národní třídě v Praze. Zde byly zformulovány první požadavky vůči vládnoucímu režimu, především se týkaly odstranění státních a stranických představitelů z pozic demise vlády, změny právního řádu a dokonce i zrušení vedoucí úlohy KSČ.⁵⁷

Klíčovým faktorem pro uskutečnění přechodu k demokracii byl vznik Občanského fóra, ke kterému došlo 19. listopadu 1989. Primárním cílem OF bylo navazování kontaktů s předsedou vlády, Ladislavem Adamcem. Generální stávka 27. listopadu a výsledky jednání OF s předsedou vlády Adamcem se staly důležitým přelomovým momentem. Zformovaly se přesnější požadavky o odstoupení členů předsednictva, zodpovědného za okupaci vojsky Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968, dále odstoupení 1. tajemníka Městského vyberu KSČ v Praze, kterým byl M. Štěpána a také ministra vnitra F. Kincla. Dále bylo požadováno vytvoření komise pro zkoumání událostí na Národní třídě a propuštění politických vězňů.⁵⁸

Symbolem a prvním neformálním lídrem OF byl Václav Havel. Ten byl příznivcem takzvaného širokospektrálního charakteru Občanského fóra, což způsobovalo vnitřní nestejnorodost celého hnutí. Z toho důvodu byl OF kritizováno ze strany studentů a samotnými členy OF. Dosavadní míra občanské

---

⁵⁶ BALÍK, Stanislav. Totalitární a autoritativní režimy. In: *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Editor Vít Hloušek, Lubomír Kopeček. Brno, 2007, s. 278.

⁵⁷ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost, 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, 1994, s.98.

⁵⁸ MĚCHÝŘ, Jan. *Velký převrat, či snad, Revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech, 1989-1992*. Praha, 1999, s.68-69.

nespokojenosti nutila představitele režimu k jednání a dne 24. listopadu předsednictvo Ústředního výboru KSČ v čele s M. Jakešem odstoupilo od moci. Byl tak umožněn prostor pro jednání mezi OF a KSČ.⁵⁹

Občanské fórum zastávalo podstatnou roli v celém procesu přechodu k demokratickému režimu. Významnou měrou se totiž zasadilo o vypsání svobodných voleb v červnu 1990, stejně tak položilo základy pro vznik politického pluralismu. OF se dělilo na dva proudy. Pravicový proud, v jehož čele stal Klaus a proud usilující o zachování charakteru hnutí OF a vyčítající pravicové straně absenci sociálního a ekologického programu. Převahu nakonec získal pravicový proud volbou Klause předsedou OF. Později to vyllynulo v osamostatnění Občanské demokratické aliance a počátek formování budoucích sociálních demokratů.⁶⁰

3.5. Československo - aktéři přechodu

Charakteristické pro československý přechod je nepřipravenost přítomných aktérů a jejich strategií. KSČ nedisponovala reformním křídlem, schopným k jednání s opozicí. Reformisté v řadách KSČ byli spíše výjimky, jednotlivci než organizovaná skupina. Zároveň ani opozice nebyla dostatečně zformovaná pro úspěšné vyjednávání elitou vlády. Ačkoli k jednání mezi nimi nakonec došlo, následné předání a převzetí vlády mělo docela improvizovaný charakter a ideologický základ komunistického režimu zůstal převážně nezměněn. Fakticky opozice pouze obsadila nově uvolněné pozici, kterých se KSČ rychle vzdala⁶¹

Při přechodu k demokracii se v Československu prolínala statní moc s KSČ, přičemž KSČ i při listopadových událostech roku 1989 držela moc ve svých rukou. Již od počátku druhé poloviny 80. let se KSČ musela srovnávat z vnitřními

---

⁵⁹ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, 2009, s.40-41.

⁶⁰ ⁶⁰ MĚCHÝŘ, Jan. *Velký převrat, či snad, Revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejich osudech, 1989-1992*. Praha, 1999, s.140-141.

⁶¹ CIVÍN, J. *Československý komunistický režim v letech 1985-1989*. In: *Středoevropské politické studie*, 2005.

konflikty mezi kádry. Na jedné straně staly příznivci idejí perestrojky, druhou stranu obsadil ortodoxní tábor, neochotny připustit žádné změny. Nakonec žádná ze stran nezískala převahu a posléze byly oba proudy vystaveny vnitrostranickým změnám v personálním uspořádání.⁶²

Po celou dobu fungování komunistického režimu v Československu zůstal jedním z nejdůležitějších aktérů vnitřní politiky Sovětský svaz. Na rozdíl od sousedních států, například Maďarska a Polska, odmítalo vedení KSČ jakékoliv kompromisy z opozicí. V okamžiku kdy Československo přistupovalo přechodu k demokracii se však Sovětský svaz potýkal s vnitřními politickými, ekonomickými a národními problémy. V důsledku toho Gorbačov uznal možnost kompromisního řešení situace, jak k tomu došlo v Polsku a Maďarsku. Navíc, osobně Gorbačov nepodporoval vojenský způsob řešení krize.⁶³

3.6. Československo - typ tranzice

Pro československý přechod k demokracii lze použít zároveň několik typologií od různých autorů. Zaměříme se na tři typologie autorů, S. Huntingtona, G. L. Muncka a C. S. Leffa, T. L. Karlové a P. Schmittera.

S. Huntington řadí přechody k demokracii v Polsku i Československu do stejného typu, a to přeměny.⁶⁴ Podrobněji o tranzici Polska bude psáno v dalších kapitolách. Toto zařazení dle Huntingtona je ale považováno za diskutabilní, a to z toho důvodu, že Huntington se příliš zaměřuje na poměr sil mezi opozicí a stávající vládou a tak prakticky nepřihlíží k postojům a připravenosti komunistického režimu k převzetí iniciativy a samotnému vedení přechodu.⁶⁵

---

⁶² BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno, 2003, s.173.

⁶³ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, 2009, s.52.

⁶⁴ HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno, 2008, s. 114.

⁶⁵ NOVÁK, M. *Demokratický přechod a konsolidace : české země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemích střední Evropy*. In: Dvořáková, Vladimíra - Heroutová, Andrea, ed. In: II. Kongres českých politologů. Praha, 2003, s.117.

Další použitelná typologie v tomto případě je od autorů G. L. Muncka i C. S. Leffa. Hovoří o československé tranzici jako o reformě puknutím či prasknutím. Zařazení do tohoto typu přechodu je relativně výhodné, hlavně z toho důvodů, že tento typ zdůrazňuje roli masových demonstrací jako reakci na potlačování studentských demonstrací v listopadu 1989. Další významnou vlastností tohoto typu přechodu je to, že počítá s odevzdaností Sovětského svazu vůči vnitropolitickému dění v Československu. Zvláštním znakem takové reformy je i krátká doba její provedení.⁶⁶

Karlová a Schmitter se především věnují vzájemným vztahům mezi aktéry přechodu a jejich strategiemi. Stejně jako Huntington, řadí tyto autoři polský a československý přechod do stejného typu, a to do reformy. Samotný pojem reforma znamená pouze jakousi modernizaci nebo zlepšení předchozího režimu. Jelikož však procesy přechodu k demokracii v Polsku a Československu neprobíhali až tak podobným způsobem, můžeme i o tomto začlenění obou států do stejného typu říct, že je rozporuplný.⁶⁷ I v rámci této teorie nekladou autoři příliš velký důraz na zásadní okolnosti, například, rozdíly ve vztazích Solidarity s komunisty v Polsku a Občanského fóra a KSC v Československu.

3.7. Československo - Dokončení přechodu k demokracii, konsolidace demokracie

V průběhu zkoumání přechodu k demokracii je docela důležité stanovit, kdy přechod skončil. Tato podkapitola se zaměřuje na ukončení přechodu k demokracii podle J. J. Linze a A. Stepana. Autoři uvádí, že přechod je skončen za těchto podmínek:

1. Bylo dosaženo příslušné dohody ohledně postupů pro stvoření nové vlády.
2. Vláda získala moc na základě výsledků svobodných a všeobecných voleb,

---

⁶⁶ MUNCK, G.L., SKALNIK LEFF, C. Models of Tranzition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. In: *Comparative politics. Transitions to democracy: A Special Issue in Memory of Dankwart A. Rustow*. 1997, s. 354-355.

⁶⁷ NOVÁK, M. Demokratický přechod a konsolidace : české země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemích střední Evropy. In: Dvořáková, Vladimíra - Heroutová, Andrea , ed. In: *II. Kongres českých politologů*. Praha, 2003, s.113.

3. Vláda má dostatečnou autoritu pro vytvoření nezávislých výstupů politiky. exekutiva, legislativa a soudny nesdílejí svou moc z jinými organy de iure.

Velice podstatným je, aby žádná demokratická instituce nebo autorita nepřicházela k moci jinak, než pomoci demokratických procedur.⁶⁸

Následně, pro to, aby završený přechod přešel ve stálou konsolidovanou demokracie, je nezbytné splnit další podmínky:

1. Žádný důležitý národní, ekonomický, politický, sociální nebo institucionální útvar či aktér neusiluje o zřízení autoritativního režimu nebo o projevy násilí, buď to v rámci státu nebo mimo něj za účelem narušení jeho celku.
2. Rozhodující většina občanů musí uvažovat o demokratickém postupu jako o jediné možné správné variantě pro řešení konfliktů a uskutečnění politických změn. Antisystémové skupiny musí být minimalizované a co nejvíce izolované od prodemokratických sil.
1. Činní aktéři a instituce jsou nuceni a následně uvyklí dodržování zavedených procedur a norem v řešení politických konfliktů.⁶⁹

Pokud tedy aplikujeme definici ukončení přechodu podle Linze a Stepana na Československo, první dvě z nezbytných podmínek můžeme považovat za splněné. V červnu roku 1990 se konaly všeobecné a svobodné volby do České národní rady, kterých se zúčastnilo skoro 97% voličů. Po svobodných volbách byla zformovaná federální vláda, v čele s Mariánem Čalfou. Třetí podmínka podle těchto autorů je sice splněna, ale spíše jen rámcově. Příčinou je, že dělbu statní moci mezi zákonodárnou, soudní a výkonnou moc ustanovila Ústava České republiky až v prosinci roku 1992. Dnes můžeme považovat přechod za již dávno dokončený a úspěšný, v prostoru postkomunistické Evropy je Česká republika jedním z šesti států z konsolidovanou demokracií.⁷⁰

---

⁶⁸ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 82.

⁶⁹ KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Praha, 2003, s. 17.

⁷⁰ KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Praha, 2003, s. 20.

4. Polsko

Tato kapitola bude věnovaná pochopení základních události klíčových pro přechod Polska k demokracii. Důraz bude kladen na postup, charakteristiku, hlavní a vedlejší osobnosti a nakonec celkovou úspěšnost samotného přechodu. Tranzice k demokracii se v Polsku v mnohém lišil od průběhu tohoto procesu v jiných státech středovýchodní Evropy a obsahovala své zvláštní a specifické prvky. Pro lepší vizualizaci podstaty demokratizace je nutné prozkoumat historii rozvoje Polska. Kvůli absenci zformovaného antikomunistického hnutí na území Polska došlo k vnějším tlakům ze stran sovětského svazu což následně způsobilo násilné ustanovení komunistického režimu. Dobu existence komunistického režimu v Polsku lze rozdělit do několika období, a to jsou 1944-1947/48, 1947/48-1956, 1956-1970, 1980-1989.⁷¹

4.1. Polsko - politický vývoj v letech 1944-1947/48

Pro toto přechodné období je již charakteristický nástup komunismu v Polsku, avšak ještě ne v plné míře. V koalici z jinými strany vládla PZPR - Polska dělnická strana (později Polská sjednocená dělnická strana). Relativně funkční opozice fungovala do podzimu roku 1947, vydávala se nezávislá nebo opoziční periodika. Nebyla nijak omezena věda a kultura a vztahy s katolickou církví byly poměrně dobré. Nicméně, v převažující komunistické straně se už projevovaly totalitní tendence. I když praktická politika strany totalitní nebyla, kvůli citelně komplikovanému poválečnému stavu se stát vyznačoval značnou mírou represe.⁷² Již od roku 1945, kdy byla ustanovena Prozatímní vláda národní jednoty docházelo k úspěšné likvidaci všech skupin, které byly napojené na orgány emigrační vlády v Londýně. Prozatímní vláda měla dovést Polsko k Parlamentním volbám.⁷³

---

⁷¹BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha, 2004 s. 146 -147.

⁷²BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha, 2004 s. 147.

⁷³KUBÁT, M. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století*. Praha, 2006, s. 93.

4.2. Polsko - politický vývoj v letech 1947/48-1956

Druhá fáze vývoje Polska byla podstatně ovlivněna dějinami z roku 1947 a 1948. V roce 1947 došlo k prokazatelně nedemokratickým parlamentním volbám. V jejich průběhu docházelo k zavražďování politickým oponentům Polskou dělnickou stranou, objektem byla především Polská lidová strana.⁷⁴ V únoru roku 1947 vznikla Státní rada, což byl statní organ obsahující jak prvky zákonodárné, tak i výkonné moci. Mimo jiné měl tento organ i zásadní pravomoc – vydávání dekretu, ty byli de facto rovny zákonům. Jak výsledek se Státní rada stala nejmocnější institucí v zemi⁷⁵

V prosinci 1948 dochází ke sloučení Polské dělnické strany z Polskou socialistickou stranou. Tímto sloučením vzniká Polská sjednocená dělnická strana, která se tak stává hlavní aktérem v politice Polska. Tento zásadní okamžik je často spojován z počátkem nástupu stalinistického období v Polsku.⁷⁶

Nemůžeme toto časové období v Polsku označit jako totalitní. Důvodem k tomu je existence dvou politických subjektů – Sjednocené lidové strany a Demokratické strany. Přestože, tyto dvě strany byly jen určitými satelity Polské sjednocené dělnické strany. Zvláštním příznakem netotalitního režimu v Polsku v této době byla i pozice katolické církve. Církev byla relativně silným protivníkem pro statní moc. Nucená kolektivizace zemědělství neprobíhala v Polsku tak aktivně jako v ostatních zemích. Přeci jenom určité prvky totalitarismu Polsko vykazuje. Pokud na případ Polska použijeme Aronovo vymezení totalitarismu, zjistíme, že některé ukazatele se shodují. Jsou to především represe proti opozičním skupinám, ale i civilnímu obyvatelstvu. Druhým významným ukazatelem je tisk, ten nebyl už svobodný a byl pod silným vlivem komunistické ideologie.⁷⁷

---

⁷⁴ ŘEZNÍK, M. *Polsko*. Praha, 2002. s. 194.

⁷⁵ PACZKOWSKI, A. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*. Praha, 2000, s. 121.

⁷⁶ HOLZER, J. Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-198*. Prah, 2001. s. 119.

⁷⁷ BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimu*. Praha, 2004 s. 147-148.

4.3. Polsko - politický vývoj v letech 1956-1970

V březnu roku 1953 zemřel Stalin. Po jeho smrti nastalá v Polsku doba uvolňování, tak jako tomu bylo i v jiných zemích. Uvolnění režimu v Polsku bylo navíc posíleno díky postavě W. Gomułky. V říjnu roku 1956 se stává tento člověk vedoucí postavou polské politiky, když přebírá vedení Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany. Nutno podotknout, že sám W. Gomułka byl jednou z obětí režimu - v letech 1951-1954 byl uvězněn.⁷⁸

Gomułka způsobil zásadní změny v celém politickém režimu Polska. Vedoucí i nadále zůstávala Polská sjednocená dělnická strana, ale značně se zlepšil její vztah s ostatními stranami. Vzniklo hlubší partnerství. Dále v roce 1957 začíná v parlamentu působit katolický poslanecký klub Znak. Z Polska se tak stává země z určitou formou limitovaného pluralismu, kde převládala jedna hegemonická strana.⁷⁹ V této době Polsko určitě není totalitní. Většina znaků totalitarismu byla buď zcela odstraněna nebo značně potlačena. Mezi jiným se to projevovalo i tím, že stát odstoupil od nátlaku proti církvi, cele Polsko procházelo řadou uvolňujících reforem. V praxi to znamenalo, že stát netrval na násilném nasazení ideologie bez ohledu na společnost. Systém centrálního řízení ekonomiky a sféra zemědělství byly vystaveny značnému procesu uvolnění. Jako významné se ukazuje rozpouštění výrobních družstev.⁸⁰

Další parlamentní volby v Polsku se uskutečnily v roce 1957. Přesto, že tyto volby stále neměly demokratický charakter, bylo umožněno, aby množství kandidátů překračovalo množství mandátů. Zvlášť důležitý je fakt, že všechny změny, které se v Polsku udály, proběhly se souhlasem Sovětského svazu. Tento souhlas ale Polsko nedostalo zdarma. Například muselo Polsko akceptovat přítomnost vojsk Rudé armády na svém území. Samozřejmě bylo slíbeno i zachování základních principů komunismu. Podle modelu liberalizace A.

---

⁷⁸HOLZER, J. Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-198*. Praha, 2001. s. 122.

⁷⁹BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha, 2004 s.148-149.

⁸⁰PACZKOWSKI, A. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*. Praha, 2000, s. 190-191.

Przeworského se jedná o tak zvaný status quo.⁸¹ V tomto modelu se liberální křídlo oddělí od příznivců tvrdé linie a otevře prostor pro rozvoj občanské společnosti, která se postupem času značně organizovat.

4.4. Polsko - politický vývoj v letech 1971-1980

Pro začátek sedmdesátých let v Polsku byly charakteristické vnitropolitické otřesy, stejně tak jako externí tlaky ze strany Sovětského svazu. Došlo nakonec i k pádu vlády W. Gomułky. Ten se snažil vyřešit ekonomické problémy, které se objevili už na konci 60. let snížením životní úrovně obyvatel pomocí zvýšení cen v prosinci roku 1970. Tato skutečnost způsobila dokonce otevřené povstání v Gdaňsku. Pád Gomułky byl přímým následkem povstání.⁸² Ovšem ekonomické problémy a nevhodný způsob jejich řešení nebyly jedinou příčinou, která vyvolala konec W. Gomułky. Již v roce 1966 se J. Andropov vyjadřoval o nepřízní Gomułky vůči Leninovo učení o kolektivizaci a nevhodnosti této ideologie pro polský národ. Dalším významným činitelem byly jeho návrhy na řešení bezpečnostních problému ve střední Evropě. Plánovalo se vytvoření neutrální zóny a následně podepsání smlouvy se Západním Německem. Všechny tyto aktivity prováděl bez souhlasu Sovětského svazu.⁸³

Nástupcem Gomułky se stává E. Gierek, který zaujímá pozici předsedy vlády od prosince 1970. Jeho prvním úkolem se stalo vyřešení napjaté situace v Polsku. Zprv bylo zrušeno zvýšení cen, zároveň byly zvýšeny platy a dávky. Následně došlo ke zmrazení cen potravin po dobu dvou let.⁸⁴ Přímým důsledkem těchto kroků se však stalo značné zadlužení státu. V roce 1976 vzniká Výbor na obranu dělníků KOR (Komitet Obrony Robotników). Tato organizace sice nebyla legální, ale nebylo proti ní nějakým způsobem zasahováno. KOR plnila funkce

---

⁸¹ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 127.

⁸² VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 543.

⁸³ STANISZKIS, J.. *Postkomunismus: zrod hádanky*. Brno, 2006, s. 324.

⁸⁴ PACZKOWSKI, A. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*. Praha, 2000, s. 45.

demokratické opozice. Navíc docházelo k zeslabení monopolu Polské sjednocené dělnické strany, to bylo způsobeno posílením statní byrokracie.⁸⁵

Přistoupení Polska k helsinským dohodám se stalo citelným impulsem pro opozici. Pro konec 70. let byla typická totální nespokojenost s hospodářskou situací a s tím spojené represe. Zvolení nového papeže Karola Józefa Wojtyły v roce 1978 a jeho návštěva Polska v roce 1979 byli hybným činitelem důležitým pro dané období. Byla to jakási záminka pro další manifestace a shromáždění.⁸⁶ Lze říct, že po nástupu E. Gierka k moci se Polsko zaměřilo na pragmatičtější směr a snažilo se především uspokojovat spotřebitelské potřeby obyvatelstva. Komunistická ideologie byla v této době značně oslabená a měla spíše nacionalistické tendence. Na základě těchto faktů je možné Polsko v této periodě označit za byrokraticko-stranický autoritarismus⁸⁷ nebo vzhledem k citelné snaze uspokojit konzumní potřeby obyvatelů lze o Polsku hovořit jako o konzumním komunismu.⁸⁸

4.5. Polsko - politický vývoj v letech 1980-1989

Na začátku 80. let je patrná značná změna povahy režimu. Především byl E. Gierko odstraněn z pozice v čele dělnické strany. Další a klíčovým faktorem těchto změn se stává vznik hnutí Solidarita v září roku 1980. Dříve byla sice veřejná opozice součástí politických dějin Polska, ale plnila spíše druhotnou roli. Tento fakt se zásadně změnil se vznikem a legalizací Solidarity. Byla to nezávislá organizace, ze které se postupně stalo masově podporované společenské hnutí. Do jara 1981 dokázala Solidarita sjednotit 10 milionu Poláků. Aktivně zasahovala do společenského i politického života státu a podařilo se jí podkopat autoritu a monopolní sílu Polské sjednocené dělnické strany. Dělnická strana navíc začala ztrácet kontrolu nad médii, přestávala fungovat tolik důležitá cenzura. Obyvatelstvo tak již mohlo z části dostávat informace v nezkreslené podobě, což

---

⁸⁵ BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha, 2004 s. 149.

⁸⁶ VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 554.

⁸⁷ BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha, 2004 s. 149.

⁸⁸ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 127.

jen nahrávalo Solidaritě. Očividný byl i fakt, že komunistická ideologie přestala plnit svoji základní funkci pojícího prvku, a to v podstatě vedlo ke zhroucení samotné vnitřní struktury komunistické strany.⁸⁹

Tyto události měly podstatné a neodvratné následky. Byly paralyzovány všechny instituce a útvary v Polsku, až na armádu a bezpečnostní složky. Byla potřeba v naléhavém řešení situace, zvláště kvůli zesíleným tlakům ze strany Moskvy. Situace se vyřešila vojenským převratem v noci z 12. na 13. listopadu roku 1981 a následným vyhlášením válečného stavu. Přebrot byl proveden pod vedením W. Jaruzelského. Během převratu byly obsazené komunikace, strategické budovy, pobočky Solidarity a také státní hranice armádou a těmi složkami bezpečnosti, na které bylo spolehnuto. Byly taky uzavřeny hranice. Více než 5 tisíc lidí, včetně vedení Solidarity a vůdce Solidarity Lecha Wałęsy, skončilo v internaci. Avšak vojenský převrat nedokázal vyřešit ani politické ani ekonomické problémy které trápili Polsko v této neklidné době. Fakt že bylo použito násilí a navíc vojenské jednotky napovídá, že systém se nacházel ve velmi špatném stavu.⁹⁰

Tuto periodu vojenského převratu a následující vyhlášení válečného stavu lze označit jako vojensko-byrokratický autoritarismus. Válečný stav trval až do června roku 1983. V tomto období došlo k tvrdému zesílení represi a následně i k poklesu jejich intenzity. Komunistický režim se v Polsku dostává do své závěrečné etapy, kterou můžeme označit jako byrokratického autoritarismu. Mocenské postavení Polské sjednocené dělnické strany se stává jen formálním.⁹¹

4.6. Polsko - proces přechodu

Mezi významné body v zahájení procesu přechodu k demokracii v Polsku musíme zařadit vznik hnutí *Solidarity* a také osobu *M. Gorbačova*, který zaujal pozici v čele Sovětského svazu v druhé polovině 80. let. Ovšem předpoklady pro

---

⁸⁹ HOLZER, J. Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989*. Praha, 2001. s. 128-129.

⁹⁰ CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. Brno 2009, s. 13.

⁹¹ BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha, 2004 s. 150.

tento přechod můžeme pozorovat již v začátcích 80. let. Je nezbytné zdůraznit, že celá cesta k demokracii v Polsku měla značně poklidnou formu díky vzájemné spolupráci opozičních sil a statní moci. Z dnešního pohledu se symbolem celého polského přechodu stala takzvaná „jednání u kulatého stolu“.⁹²

V 80. letech v Polsku došlo k významným změnám, často i ústavně zakotveným. Tyto změny byly zjevnými příznaky spuštění přechodu. Jedním z potvrzení zeslabení režimu se stala nezrušitelnost rolnického hospodářství. Tato přeměna znamenala hlavně to, že se režim de facto vzdal pokusu o kolektivizaci zemědělství. Mimo jiné došlo i k vytvoření Ústavního soudu nebo Státního tribunálu. I když jejich plný rozvoj ještě neměl dostatek prostoru před rokem 1999, samotný vznik těchto institucí citelně ulehčil rozvoji demokracie po roce 1989.⁹³

Praktickým projevem klidného přechodu k demokracii v Polsku bylo již zmiňované jednání „u kulatého stolu“. O tomto jednání můžeme mluvit jako o mechanismu, využívanému k dosažení poklidného přechodů. To ale nedává žádnou informaci o rozložení sil mezi statní mocí a její opozicí. Jsou definovány dva typy „kulatých stolů“. První z těchto typu je důsledkem patové situace mezi statní a opoziční mocí, kdy vládnoucí strana není dostatečně silná pro udržení moci a opozice nemá dostatečnou sílu pro úspěšné přebrání státní moci. Taková situace nutí strany zasednout k jednacímu stolu. Výsledek takového jednání však není znám předem. Obě strany mají stejná práva i postavení a obě riskují. Druhý typ „kulatého stolu“ nese jisté odlišnosti. V tomto případě statní moc je již velice zesláblá, a opozice naopak disponuje možností a potenciálem pro to, aby přechod k demokracii provedla, ale přesto tak neučiní a dojde k rokování. Uskutečnění kulatého stolu se tak stává spíše formalitou, milostí opozici, a nastává po kapitulaci dosavadní statní moci. Nové historické výzkumy poukazují na to, že polský „kulatý stůl“ rozhodně patří do druhého typu. Na konci 80. let byla statní moc v Polsku podstatně vyčerpaná a na jednání z opozicí musela přistoupit,

---

⁹² KUBÁT, M. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Praha, 2005, s. 18.

⁹³ EISLER, J. *Krizové jevy v Polsku let 1948-1989*. In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989*. Praha, 2001, s. 152.

nechtěla-li dovolit nekontrolovaný živelný vývoj situace. Kromě napjaté politické situace se stát stále nacházel v problémovém ekonomickém stavu, který můžeme nazvat krizí.⁹⁴

Vyjednávání oficiálně započala 6. února 1989, a „kulatý stůl“ byl již pouze jakýmsi symbolem. O odpovídající jednání se již postaraly jednotlivé pracovní skupiny. Mezi těmito skupiny vynikaly tři hlavní, které se věnovaly politickým reformám, sociálně-ekonomickým otázkám a také problematice odborového pluralismu. Kromě hlavních existovaly i další podskupiny, které se zabývaly jednotlivými politikami. Celý „kulatý stůl“ tak měl docela komplikovanou podobu. Jednání, která se pak stala nejdůležitějšími a v důsledku kterých posléze vznikl kalendář dohodnutých změn, probíhala neoficiální cestou. Tento kalendář se přímo vazal k samotnému přechodu k demokracii. Cílem těchto dohodovaných změn mělo být přechodné období, v němž se měli propojit prvky dosavadního systémového s prvky demokracie. Konečným cílem tedy nebylo úplné zrušení starého režimu, ale formování podmínek pro existenci politického pluralismu a realizaci polo soutěživých voleb. Předpokládaná postačující doba této přechodné fáze byla stanovena na čtyři až pět let.⁹⁵

Obě strany jednání však měly poněkud rozdílné představy, či koncepce. Šly by shrnout následovně. Vládní představa reformy předpokládala reformu shora, a spočívala především v návrhu uskutečnění „nekonfrontačních“ voleb a vytvoření nového ústavního organu. Tímto organem měl být prezident republiky, který by hájil zájmy stávajícího systému, tedy komunistu. Dalším oficiálním vládním cílem bylo řešení problematiky odborového pluralismu, a konkrétně, problematiky legalizace Solidarity. Navzdory tomu, opozice trvala, především, na reformě státu zdola. O čem svědčili snahy prosadit centrální ústavní instituce. Klíčovými institucemi, které požadovala opozice byli Senát, jakožto druhá parlamentní

---

⁹⁴ KUBÁT, M.. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Praha, 2005, s. 21-22.

⁹⁵ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.135-136.

komora. Byl by to dle opozice právě Senát, který měl stanovit protiváhu komunistickému prezidentovi.⁹⁶

4.7. Polsko - aktéři přechodu

Dlouhodobá přítomnost Sovětské Rudé armády na polském území poukazovala na důležitým postoj Sovětského svazu k politickým dějinám uvnitř Polska. Avšak díky politice M. Gorbačova a jeho odstoupení od Brežněvovy doktríny se stalo Polsko čím dal tím méně závislé na Moskvě. Výsledky jednání „u kulatého stolů“ byly uznány Sovětským vedením, bez ohledu na prosby vysílané směrem ke Kremlu ze směru polských lídrů s žádostí o reakci na převzetí vlády opozicí. Kreml tyto prosby ignoroval.⁹⁷

Na konci 80. let byla komunistická vláda ve velmi nezáviděníhodné situaci. Musela se postavit proti množině problémů, včetně poklesu životní úrovně, nevoli obyvatelstva a stále nepřecházejícím ekonomickým problémům. Za daných okolností samotní vládní představitelé došli k přesvědčení, že komunismus byl již překonán a vyčerpán. Uvnitř vládnoucí aparatury se začali silně formovat umírnění komunisté, liberálové.⁹⁸

V tomto období, jak již bylo zmíněno, se Polsko stále potýkalo s podstatnými hospodářskými potížemi, ty vedly k prudkému zvýšení cen potravin v roce 1980. Zvýšení cenové hladiny následovala nová vlna stávek, které byly tentokrát organizovaný mnohem lépe. Vyvrcholení této opoziční aktivity bylo 16. září stejného roku v Gdaňsku, kde se konal mimořádný odborový sjezd. Dalšího dne již byl založeny Nezávislé samosprávné odbory Solidarita, v čele z Lechem Wałasou. Cela struktura Solidarity měla teritoriální charakter. Podobný princip byl typický i pro Polskou sjednocenou dělnickou stranu. Již od svého vzniku usilovala Solidarita o své oficiální uznání jako nezávislé odborové organizace,

---

⁹⁶ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.139.

⁹⁷ HOLZER, J. Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989*. Praha, 2001. s. 128-128.

⁹⁸ VYKOUKAL, J. P. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 687.

avšak narážela na trvalé odmítání statní mocí tento její status uznat. Po uznání vedoucí role Polské sjednocené dělnické strany byla oficiálně uznaná i pozice Solidarity. Solidarita se pak vnitřně rozštěpila na radikální a realistické křídlo, jedni byli se stávající situací spokojeni, druzí ne a chtěli další požadavky.⁹⁹

Ze Solidarity se stal objekt politického agrese a její člení obětmi policejního pronásledování. Za účelem obnovení klidu na území Polska byl uskutečněn vojenský převrat, vedený generálem Jaruzelským. Po převratu došlo k rozsáhlému zatýkání představitelů Solidarity. Následně se stala Solidarita de facto ilegální, a to do okamžiku, když v roce 1989 jednala „u kulatého stolů“ jako vedoucí opoziční síla. Solidarita byla výborovým hnutím a měla masový charakter, její zastupitelé byli z různých vrstev polské společnosti. Přesto, že Solidarita nebyla první opoziční silou v Polsku, její masovost ji dělala zcela mimořádným jevem. Toto hnutí se stalo klíčovou silou v přechodu k demokracii, ačkoli nemělo jasně vymezené cíle a představy o konečné podobě nového zřízení. Jasný postoj ovšem měla ohledně určitých kosmetických úprav socialistického modelu a trvala na překonanosti starého režimu.¹⁰⁰

Z aktérů přechodu musí být jmenována i katolická církev. Ta hrála poměrně důležitou postavou těchto dějin. Katolická církev se nacházela na hranici přímého a nepřímého působení jak na změny v komunistickém režimu tak i bezprostředně na průběh přechodu k demokracii.

Církev plnila funkci určitého prostředníka či spojky mezi komunistickým režimem a opozičními činiteli. Církev navíc neustále hlasitě upozorňovala na porušování lidských práv v Polsku. Dokonce navrhovala vlastní možnosti, jak tuto situaci řešit.¹⁰¹ Podstatný je fakt, že takový vliv katolická církev získala

---

⁹⁹ VYKOUKAL, J. P. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. Praha, 2000, s. 560-565.

¹⁰⁰ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.137-138.

¹⁰¹ ZARIN, J. Náboženská mozaika v PLR (Význam katolické církve v Polsku na pozadí dalších náboženství a vyznání a náboženská politika komunistického režimu v letech 1944-1989). In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989*. Praha, 2001. S. 214-216.

především díky známé religiozitě polského obyvatelstva a jeho přízni převážně katolické víře.

4.8. Polsko - typ tranzice

O typu polského přechodu k demokracii lze říct, že je těžké najít jednotný názor na jeho zařazení. Podobnou situaci je možné pozorovat i v případě Československa. Pokud se vrátíme ke kapitole typ tranzice v Československu musíme připomenout, že Karlová a Schmitter řadí oba tyto přechody do kategorie reform. Toto zařazení však nepočítá s některými zásadními činiteli jako jsou, například, role zahraničních subjektů. V tomto případě ztělesněné ve formě Sovětského svazu.¹⁰²

Oproti tomuto zařazení, Samuel P. Huntington označoval tento přechod jako sjednaný. Podle něho je podstatným kritériem demokracie uskutečnění svobodných, soutěživých, spravedlivých voleb, ze kterých následně vzejde nová vláda.¹⁰³

Další variantou jak označit Polský přechod je reforma transakcí. Takového názoru se drží autoři G. L. Munck a C. S. Leff. V rámci tohoto tvrzení je kladen důraz na roli Solidarity, jakožto organizace, která dala počáteční impulz či podnět k přechodu k demokracii. Důležitým faktem se stalo, že Sovětský svaz se odmítal angažovat v tuzemských politických problémech Polska. V té době již neměl zájem, nebo spíše sílu těmto událostem nějak aktivně bránit. Navíc vedení Sovětského svazu již neprosazovalo tvrdé jednání. V poslední řadě je neméně důležité i to, že k samotnému spuštění transformace došlo za souhlasu režimu. Jelikož se jednalo o reformní křídlo komunistů, doufali, že si tak udrží nějakou kontrolu nad vývojem přechodu.¹⁰⁴

---

¹⁰² NOVÁK, M. Demokratický přechod a konsolidace : české země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemích střední Evropy. In: Dvořáková, Vladimíra - Heroutová, Andrea , ed. In: II. Kongres českých politologů. Praha, 2003, s.117

¹⁰³ HUNTINGTON, Samuel P. Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století. Brno, 2008, s. 114.

¹⁰⁴ MUNCK, G.L., SKALNIK LEFF, C. Models of Tranzition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. In: *Comparative politics. Transitions to democracy: A Special Issue in Memory of Dankwart A. Rustow*. 1997, s. 349-350.

4.9. Polsko - Dokončení přechodu k demokracii, konsolidace demokracie

Pro potřeby charakteristiky ukončení režimu nám stejně jako v případě Československa poslouží teorie Linze a Stepana. Teorie definuje podmínky ukončení přechodu a tolik potřebnou konsolidaci demokracie.

Polský Sejm 7. dubna roku 1989 rozhodl o novelizaci ústavy Polské lidové republiky a vytvoření Senátu - druhé komory parlamentu. Formování nové komory parlamentu poskytlo možnost pro pořádání prvních svobodných voleb v červnu roku 1990.¹⁰⁵ Tyto svobodné volby měly určité odlišnosti od voleb do dolní komory parlamentu. Příčinou toho bylo, že, v důsledku „jednání u kulatého stolu“, došlo k vymezení množství mandátů, o které může ucházet nově legalizovaná opozice. Toto množství pak stanovilo 35% v dolní komoře a pravomoc nově založené komory parlamentu byla podstatně nižší než v případě Sejmu. Výsledky voleb však prokazovali očividný úspěch opozice, neboť ze 100 míst v Senátu opozice obsadila 99 křesel, navíc hnutí Solidarita ve volbách do Sejmu obsadila všech 35 procent křesel které mohli obsadit.¹⁰⁶

Následující prosincová novelizace ústavy přinesla v Polsku ještě podstatnější změny. Mezi hlavní body patřili, například, publikování celé ideologické preambule a článku o hlavní funkci Polské sjednocené dělnické strany. Dále byl zaveden plnohodnotný politický pluralismus, byli taktéž zrovnoprávněni všech formy vlastnictví a byli garantovány svobody v ekonomické činnosti.¹⁰⁷ Z výsledků jednání u „kulatého stolu“ vyplynulo i zvolení Wojciecha Jaruzelského prezidentem Polské lidové republiky. Post premiéra zaujal katolický intelektuál Tadeusz Mazowiecki.¹⁰⁸

V prosinci roku 1992 došlo k přijetí Malé ústavy, která měla v podstatě povahu ústavního zákona. Schválení této ústavy vymezilo princip dělení státní moci na

---

¹⁰⁵ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.141.

¹⁰⁶ BANKOWICZ, M. *Vývoj politického systému v Polsku v letech 1989-1999*, 2000, s. 26.

¹⁰⁷ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.142.

¹⁰⁸ ŽENÍŠEK, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, 2006, s. 134.

zákonodárnou, reprezentovanou Sejmem a Senátem, výkonnou v osobě prezidenta a vlády a soudní, jejímž zastupitelem jsou nezávislé soudy. Mála ústava měla být dočasným předchůdcem nové, plnohodnotné ústavy. Mimo jiné a to je podstatné obsahovala i definice takových pojmů jakou jsou nezávislost, svrchovanost, bezpečnost a suverenita státu, demokracie apod.¹⁰⁹ Tyto okolnosti v rámci teorie Lince a Stepana umožňují považovat přechod Polska k demokracii za dovršený.

Nástupcem na prezidentské pozici se stává Lech Wałęsa, po výhře všeobecných přímých prezidentských voleb 9. prosince 1990 a drží si tuto pozici do 1995 roku. Pro jeho vládu jsou charakteristické snahy o odklonění výkonné moci ve svůj prospěch. Konflikty mezi ním a parlamentem a bývalými kolegy byly pravděpodobně výsledkem nejasné dělby vládní moci. Tato skutečnost skončila přijetím nové ústavy v roce 1997 za doby vlády prezidenta A. Kwaśniewského. Ústava pevně vymezovala režim jako parlamentní, s přímou volbou prezidenta.¹¹⁰ Nová ústava byla přijata nadpolovičním množstvím hlasů voličů, což je jednou z nezbytných podmínek pro ustanovení stabilní, konsolidované demokracie. Demokratické procesy byly pak přijaté občany Polska a byly vnímány jako jediný způsob vyřešení konfliktu a uskutečnění politických změn. Polsko se tak stává postkomunistickým státem s konsolidovaným demokratickým režimem.¹¹¹

---

¹⁰⁹ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.144-145.

¹¹⁰ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha, 2006, s.149-150.

¹¹¹ KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Praha, 2003, s. 20.

5. Komparace přechodů k demokracii Československa a Polska

Komparace si klade za cíl srovnat dva sousedící státy, Československo a Polsko. V úvodu byly vymezeny určité body, kterými se komparace zabývá. Je to samotná podoba nedemokratického režimu, charakter opozice, aktéři přechodu, odstranění komunistického režimu a samozřejmě samotný závěr ukončení přechodu k demokracii.

Na první pohled je patrné, že povahy nedemokratických režimů zmíněných států, tedy Polska a Československa se značně lišily. Patrné je to nejprve na politickém vývoji v těchto zemích a jeho vztahu s komunismem. nastolení komunistického režimu probíhalo zcela odlišně. Do Polska byl komunismu zavlečen zvenčí cizími aktéry, tedy Sovětským svazem. Na druhou stranu v Československu měl komunismus a komunisté své pevně dané místo už před druhou světovou válkou. V Československu byl komunismus sice po druhé světové válce nastolen pod taktovkou Sovětského svazu, ale vybudován byl československými komunisty v čele s Klementem Gottwaldem.

Komunistická strana Československa pevně zakořenila již ve 20. letech 20. století a měla v Československu pevnou strukturální podporu a nezanedbatelnou podporu ve voličích. Česká společnost nezastávala obecně protiruský postoj, na rozdíl od Polska. Zde je třeba hledat širší historické souvislosti které se promítají do vnímání a mentality národa. Události z počátku druhé světové války, rozdělení Polska mezi Německo a Sovětský svaz, vojenské čistky a tragedie měli další nemalý dopad na vnímání Polské společnosti a následní protiruský postoj.

Výrazně se oba státy lišily v postoji státu a společnosti k církvi. Polsko bylo vždy více nábožensky založené a církve v Polsku měla vždy pevnější postavení a větší podporu. Politický vliv církve v Polsku byl tedy po celou dobu mimořádný, což není zcela běžné.¹¹² Proč tomu tak bylo? Jednak již zmíněná vysoká religiozita obyvatelstva Polska, dále zřejmě pro to, že se komunistickému režimu nepodařilo církve odstranit. To souvisí i s mírou pronásledování církevních činitelů v obou zemích. V případě Československa bylo pronásledování mnohem

---

¹¹² KUBÁT, M. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Praha, 2005, s. 145-146.

tvrdší povahy a trvalo podstatně déle. Jelikož bylo pozice církve v Československu od počátku velmi komplikovaná, měla církev malý vliv a její význam byl spíše okrajový. Svou roli měla pouze v opozici.

Další významný rozdíl mezi Československem a Polskem nalezneme v prosazování komunistické ideologie. Komunismus měl v zemi jak již bylo zmíněno pevnější kořeny a bylo tedy snadnější jeho následovné prosazování. Komunisté se snažili ideologii protlačit do všech složek civilního života, státního hospodaření a dalších složek. Komunismus byl přejímán bez rozmyslu po vzoru Sovětského svazu. Samotná represivní část implementace ideologie také probíhala delší dobu, než v Polsku. V Polsku vůbec nedošlo ke kompletní kolektivizaci a pokud probíhala, nebylo to v takové drastické podobě jako v Československu. Je třeba si uvědomit, že většina komunistických režimů časem rezignuje na to aby ideologie prostoupila celou společností, v Polsku tomu bylo ale mnohem dříve.

Rozdíly jsou patrné i v implementaci reforem. Četnost a hloubka jednotlivých reforem, i když navzájem odlišných byla v Polsku mnohem větší. Ke změnám docházelo častěji a měli mnohem hlubší dopad než v Československu. Zatímco v Polsku docházelo k rozpouštění kolektivizovaných družstev, Československo se tomu kroku ani nepřiblížilo. Významná byla i existence soukromého sektoru v Polsku v mnohem větší míře než v Československu. Stejně tak centrálně řízená ekonomika byla spíše symbolem Československa než Polska. Samozřejmě nemůžeme mluvit o úplné svobodě v těchto případech, ale i tak si v Polsko vedlo lépe- svobodněji.

Osobnosti tvoří většinou výrazný prvek jakékoliv politické události. Pokud však budeme srovnávat Polsko a Československo, zjistíme, že právě v množství či snad kvalitě osobností se tyto země značně liší. Polsko mělo po celou dobu poměrně velké množství osobností, které se jevíly jako silné, jelikož dokázaly poměrně úspěšně prosazovat vlastní politiku, často v rozporu se Sovětským svazem. Přitom nemůžeme říci, že by se tlak na Československo a Polsko ze strany Sovětského svazu navzájem nějak výrazně lišil. Mezi nejvýznamnější osobnosti, které jsem zmiňoval i v kapitolách věnovaných Polsku, patří W. Gomułka, W. Jeruzelsky či

E Gierek. Komunisté v Československu takové osobnosti postrádaly což se velmi znatelně projevovalo do samotné politiky a následně veřejného života. České politické elity neměly snahu jakýmkoliv způsobem se vymanit z područí Sovětského svazu. Pokud se někdo o to pokusil, jeho snahy byli hned potlačeny. Jako příklad může sloužit Alexandr Dubček a jeho činnost ve vládě. Která však byla rázně ukončena zásahem vojsk Varšavské smlouvy, po které již následovala normalizace.

Opozice v jednotlivých zemích byla též značně odlišná. Největším rozdílem byla jednak masovost opozice a takřikajíc intelektuální skladba. Polská Solidarita byla strana pro široké masy, podstatnou část tvořili dělníci, neboť Solidarita byla především odborové hnutí. Vůdčí osobnosti v čele s Lechem Wałęsou byli z řad dělníků, odborových předáků. Inteligence hrála v Solidaritě spíše okrajovou záležitost, dalo by se říci poradní činnost. Naproti tomu Občanské fórum bylo založeno právě na výrazných postavách inteligence a disentu, které zaštiťovala charta 77, masový ráz občanské fórum získalo až postupně. Je třeba si uvědomit, že Občanské fórum nemělo v zemi téměř žádný vliv, zatímco odborové hnutí s deseti miliony členů už bylo významným hráčem.

Oba státy trpěly vnitřními ekonomickými problémy. Důležitý však byl pro přechod k demokracii také nástup M. Gorbačova do čela moskevského vedení strany. Nastala změna zahraniční politiky a zrušení Brežněvovy doktríny, tím se rušila omezená suverenita všech zemí východního bloku. To byl také významný impuls pro státy východního bloku, aby začali svoji cestu ke svobodě a samostatnosti. Podepsáním Gdaňských dohod v roce 1980 a vznik Solidarity tak můžeme označit za počátek demokratizace Polska. Výraznější průběh však Polsko zažilo až v roce 1988 po rozsáhlé vlně stávek reagujících na hospodářské reformy. Tyto stávky způsobily jednání mezi zástupci vlády a odborového hnutí Solidarita, tyto události následně vedly až k tzv. „kulatým stolům“, které se konaly v první půlce roku 1989. Naopak v Československu přechod k demokracii započal o něco později. Za počátek přechodu k demokracii je v Československu považován 17. listopad 1989 a souvislosti s brutální rozehnání studentské demonstrace. Tato událost motivovala občanskou společnost k rozhodným akcím.

Předchozí kapitoly v jednotlivých zemích se zabývaly typologickému zařazení. Je třeba brát v úvahu, že právě zde srovnávané skutečnosti ukazují, že se země v mnohém liší. Ať už jde o režim samotný, který neměl stejnou povahu. Opoziční hnutí, která se navzájem značně odlišovala nebo o průběh a rychlost samotného přechodu. Všechny tyto ukazatele nám naznačují, že není vhodné řadit tyto země do stejného typu přechodu. Bylo by příkladně vhodné, označit typ přechodu k demokracii v Polsku jako jasnou reformu transakcí a přechod v Československu jak reformu prasknutí.

Je také třeba zdůraznit postavené politické elity režimu. V Československu ji reprezentovalo konzervativní křídlo KSČ které důrazně odmítalo jakékoliv pokusy o liberalizaci a demokratizaci. Zdálo se, že si strana neuvědomuje své postavení, které se už neopíralo o podporu společnosti. Po generální stávce se vše změnilo, strana si uvědomila, že nemá podporu. Konzervativní vládnoucí křídlo strany se rozložilo a podalo demisi. Nastalo vyjednávání s reformními komunisty a proces demokratizace. V Polsku bylo postavení vládnoucí elity mnohem slabší. Uvědomovali si, že podpora společnosti je čím dál tím slabší, opozice měla mnoho členů, kteří se už delší dobu nebáli vyjadřovat své názory. Vnitrostranické boje způsobily vítězství reformních komunistů, kteří zasedli ke kulatým stolům s opozicí.

Pokud aplikujeme typologie, vychází nám, že oba přechody byly relativně podobné a oba byli zahájeny masami, které vyjednávaly s vládnoucími elitami. Karlová a Schmitter označují oba přechody za reformu. Huntington pak řadí oba přechody do kategorie přeměny, s tím však někteří autoři nesouhlasí a uvádí, že v Československu proběhl proces formou sjednaného přechodu či formou nahrazení.

Nahlížíme-li na přechod dle vývojových etap Rustowa a Przeworského, je třeba říci že oba přechody se výrazně liší. To je způsobeno především tím, že každý přechod započal v odlišnou dobu. Polský přechod trval mnohem déle a dřív také započal. Polsko procházelo celou řadou liberalizačních kroků, na které moha přímo navázat demokratizace. Naopak v Československu tyto fáze navazují úzce na sebe.

6. Závěr

Z práce vyplynulo, že oba režimy se podstatně lišily. Už samotný historickým vývojem, tak průběhem a povahou jejich zakončení. Na začátku práce byli stanoveny některé otázky, na které bylo postupně v práci odpovězeno. Jednalo se o typizaci přechodu v Československu a Polsku. Ta byla shrnuta v příslušných kapitolách každého státu zvlášť a následně v samotné komparaci. Práce se celkem široce věnovala společným, či odlišným rysům na které směřovala další otázka v úvodu práce. Nutno podotknout, že bylo nalezeno více odlišností než spojitostí mezi jednotlivými režimy. Jako hlavní spojitost vyplynulo, že oba přechody byly iniciovány masami a byli to právě masy a jejich čelní představitelé, kdo nesou hlavní zásluhu na úspěchu přechodů. Práce tak řeší otázku kdo byli hlavní aktéři přechodů. V Československu se jednalo o Občanské fórum, v Polsku o hnutí Solidarita. Mezi hlavní odlišnosti pak patří rozdíl v počátcích a průběhu přechodu k demokracii. Československý přechod proběhl velmi rychle, jelikož se de facto zhroutil režim, který již dále nebyl podporován Sovětským svazem. Inspirací mu pak mohly být přechody v jiných zemích. Lze tedy říct, že Československý přechod započal pozdě ale měl rychlý průběh a brzy skončil, to podporuje i skutečnost, že první svobodné volby proběhly relativně brzy po spuštění přechodu. Polský přechod byl naopak značně pomalejší a měl více fází. Také zakončení bylo značně pomalejší než u Československa. První svobodné volby byli až o rok později a plnohodnotná demokratická ústava byla přijata až v roce 1997. Práce dále odpovídá na spoustu dalších otázek, které sice nebyli v úvodu práce vytýčeny jako hlavní, přesto však v průběhu práce vyvstaly a bylo nutno na ně odpovědět. Práce je rozdělena do hlavních kapitol a podkapitol, ty na sebe navazují jednat logicky, ale v případě jednotlivých států také periodicky. První část práce čtenáře spíše rámcově uvádí do problematiky tranzitologie, což považují za nutné pro pochopení další části. Ta se týká jednotlivých zemí a teoretické modely z první části práce jsou aplikovány právě na jednotlivé země. Jedním z cílů práce je i samotná komparace. Odpovědí na jednotlivé otázky a komparací samotnou došlo ke splnění cílů práce.

7. Seznam použité literatury

1. ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Vyd. 2. Překlad Vladimír Jochmann. V Brně: Atlantis, 1993, 218 s. ISBN 80-710-8064-0.
2. BALÍK, S. a kol., *Politický systém českých zemí, 1848-1989*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2003, 180 p. ISBN 978-802-1042-506.
3. BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004, 167 s. ISBN 80-865-6989-6.
4. BANKOWICZ, M. *Vývoj politického systému v Polsku v letech 1989-1999*. Politologická revue, č. 1. , 2000, s 25-40.
5. BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989: = od transformaci do transformaci, Polska i Czechosłowacja w latach 1947(1948)-1989*. Vyd. 1. Překlad Petruška Šustrová. Praha: Stálá společná česko-polská komise humanitních věd, 2001, 237 p. ISBN 83-884-3013-0. DOI: 80-7308-015-X.
6. CIVÍN, J. *Československý komunistický režim v letech 1985-1989*. In: *Středoevropské politické studie*. 2-3 / VII / jaro-léto[online] 2005, [cit. 12. srpna 2014], Dostupný na World Wide Web: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244>>.
7. CUHRA, J. - VEBER, V. *Za svobodu a demokracii*. Vyd. 1. Praha: Evropské hnutí v České republice, 1999, ISBN 80903024673.
8. *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Editor Vít Hloušek, Lubomír Kopeček. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007, 379 s. ISBN 978-80-210-4249-0.
9. DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakl., 1994, 156 p. ISBN 80-901-4248-6.

10. HOLZER, J. Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi, Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989: = od transformacji do transformacji, Polska i Czechosłowacja w latach 1947(1948)-1989*. Praha: Stálá společná česko-polská komise humanitních věd, 2001. ISBN 8388430130. DOI: 80-7308-015-X.
11. HUNTINGTON, SAMUEL P. How Countries Democratize. *Political Science Quarterly*. [online]. 1991, vol. 106, issue 4, [cit. 7. září 2014], Dostupný na World Wide Web: <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2151795?uid=3737856&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21104470690557>>.
12. HUNTINGTON, SAMUEL P. Will More Countries Become Democratic? *Political Science Quarterly*. [online]. 1984, vol. 99, issue 2, [cit. 7. září 2014], Dostupný na World Wide Web: <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2150402?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21104471541917>>.
13. HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Překlad Tomáš Suchomel. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 343 s. ISBN 978-807-3251-567.
14. CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. 1. vyd. Překlad Jiří Ogrocký. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009, 254 s. ISBN 978-807-3251-857.
15. KARL, T. L. Getting to Democracy: Plenary Session II. In: *The Transition to democracy: proceedings of a workshop*. Washington, D.C.: National Academy Press, 1991, viii, 93 p. ISBN 03-090-4441-3.
16. KARL, T. L. -SCHMITTER, P. C. *Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*. *International Social Science Journal*, Vol. 43, No. 2, 1991, 269-284.
17. KOPEČEK, Lubomír. Vojenský převrat v Polsku 1981 – bolavé téma společenského diskursu. *Revuepolitika: Politicko–společenská revue Centra*

- pro studium demokracie a kultury* [online].2001, [cit. 8. srpna 2014]. Dostupný na World Wide Web:<<http://www.revuepolitika.cz/clanky/1156/>>. ISSN 1803-8468.
18. KUBÁT, Michal. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Vyd.1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, 181 s. Politické systémy, 4. sv. ISBN 80-864-2946-6.
19. KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Vyd. 1. Praha: Dokořán, 2003, 125 p. Politické systémy, 4. sv. ISBN 80-865-6947-0.
20. KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha: Dokořán, 2006, 237 s. Bod (Dokořán). ISBN 80-7363-079-6.
21. LINZ, Juan J a Alfred C STEPAN. *Problems of democratic transition and consolidation: southern Europe, South America, and post-communist Europe*. 2. vyd. Editor Vít Hloušek, Lubomír Kopeček. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996, xx, 479 p. ISBN 08-018-5158-0.
22. LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000, vii, 343 p. ISBN 15-558-7890-3.
23. MĚCHÝŘ, Jan. *Velký převrat, či snad, Revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech, 1989-1992*. 1. vyd. Praha: Progetto, 1999, 359 p. ISBN 80-863-6600-6.
24. MUNCK, G.L., SKALNIK LEFF, C. (1997). Models of Tranzition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. In: *Comparative politics. Transitions to democracy: A Special Issue in Memory of Dankwart A. Rustow*. Vol. 29., No. 3. [online] 1997, str. 343-362. [cit. 8. srpna 2014]. Dostupný na World Wide Web:<<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2151795?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21105464667863>>.

25. NOVÁK, Miroslav. *Demokratický přechod a konsolidace : české země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemích střední Evropy*. In: Dvořáková, Vladimíra - Heroutová, Andrea , ed. In: *II. Kongres českých politologů : Praha-Suchdol, 5.-6. 9. 2003*. 1. vyd. Praha: Česká společnost pro politické vědy, 2003, s. 111-123. ISBN 80-902176-3-X.
26. OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost, 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, 124 p.s Historia nova (Prague, Czech Republic), sv. 6. ISBN 80-85 33-36.
27. PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939-1989: politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Vyd. 1. Překlad Petruška Šustrová. Praha: Academia, 2000, 381 s. Politické systémy, 4. sv. ISBN 80-200-0737-7.
28. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. 1.vyd. Praha: Portál, 2000, 303 s. ISBN 80-717-8461-3.
29. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Překlad Marianna Oravcová, Ľudomír Kovačič, Platon Baker. Bratislava: Archa, 1993, xiv, 512 s. ISBN 80-711-5049-5.
30. STANISZKIS, Jadwiga. *Postkomunismus: zrod hádanky*. 1. vyd. Překlad Pavel Pšejja. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, 350 s. Politika a společnost, 4. sv. ISBN 80-732-5093-4.
31. SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Vyd. 2. Praha: Prostor, 2009, 507 p., [12] p. of plates. Edice Obzor, sv. 76. ISBN 80-726-0219-5.
32. VODIČKA, Karel - Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. 2., aktualizované a rozšířené vyd. Praha: Portál, 2007, 374 p. ISBN 80-736-7337-1.

33. VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. 1. vyd. Překlad Pavel Pšeja. Praha: Libri, 2000, 860 p. Politika a společnost, 4. sv. ISBN 80-859-8382.
34. ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, 222 s. ISBN 80-738-0008-X.